

Redactie-adres: Streekarchief Zuid-Oost Brabant, rayondepot Oirschot
Postbus 144, 5688 ZJ Oirschot
Info: telefoon 04997 - 75245
H. Mijland en J. Suijkerbuijk

De prijs van een abonnement bedraagt f 17,— per jaar, te voldoen op postgiro-rekening 47.16.46 van het Streekarchief Zuid-Oost Brabant te Eindhoven, onder vermelding van "Campinia", ná ontvangst van het acceptgiroformulier.

De prijs van losse nummers bedraagt f 4,25 per stuk. Ook nummers van voorgaande jaargangen zijn nog in beperkte aantallen bij de redactie te bestellen.

Indien opzegging niet schriftelijk is medegedeeld vóór 1 december van het lopende jaar, wordt het abonnement automatisch met een jaar verlengd.

Copyright : Streekarchief Zuid-Oost Brabant. -
Lay-out en drukwerk : Maras Drukkerij, Middelbeers.

Overname van artikelen of gedeelten daaruit is meestal toegestaan. U dient dit wel van te voren schriftelijk aan te vragen bij de redactie.

ISSN 0166-6959
Omslag : gedeelte uit de kaart Ducatus Brabantiae
van Jacob van Deventer, uit 1558.

CAMPINIA

driemaandelijkse uitgave van het
Streekarchief Zuid-Oost Brabant

16e jaargang, nr. 61

april 1986

INHOUD

	blz.
Herberg "De Swaen" op de Locht te Veldhoven door A. van Run	51
II. Bestse Fundaties 2. Fundatie Hendrik Jansen van de Ven door H. Mijland	55
III. Oirschotse gedichten "Zo is het goed" door Toke van de Ven - Lommers	67
IV. Tijd Uilenspiegel bezocht in 1579 Zandoers ! (?) door Jacq. Bijnen	68
V. De gemeente Best in de eerste jaren van haar bestaan door J. Suijkerbuijk	71
VI. Stamlijst Van Aarle door C.L.M. van Aarle	78
VII. Middeleeuwse waterputten uit Oirschot door Arno Verhoeven	82
VIII. Oirschotse zoen-accorden A. Zoenen wegens doodslag, nrs. 76 - 80 door J. Lijten, m.m.v. L. v.d. Mierden	86

1. HERBERG "DE SWAEN" OP DE LOCHT TE VELDHOVEN

door A. van Run

De oudst bekende eigenaar van het goed te Veldhoven, dat in een akte van 10 juli 1670 "de Swaen" wordt genoemd, was Rut Rutten, gehuwd met Johanna Jan Claessen. Zijn naam wordt in de Veldhovense schepenbankarchieven voor het eerst genoemd op 1 februari 1616.¹⁾ Dat Rut Rutten eigenaar was van "de Swaen" blijkt uit een akte van 14 februari 1699 waarin een aantal bejaarde inwoners van Veldhoven (de oudste was 84 jaar) op verzoek van de erfgenamen van Rut Rutten hierover een verklaring afleggen.²⁾ De dochter van Rut Rutten, Elisabeth, was vóór 25 november 1643 gehuwd met Marcelis Janssen Nagelmakers, afkomstig uit Riethoven. Zij waren niet in gemeenschap van goederen getrouwd daar volgens de hiervoor genoemde verklaring van de bejaarde heren Marcelis Janssen Nagelmakers nooit eigenaar van "de Swaen" was geweest.

Uit het huwelijk van Elisabeth Rutten en Marcelis Janssen Nagelmakers is een dochter geboren, Elisabeth, die in een akte van 2 juni 1670 al haar goederen, dus ook haar rechten op "de Swaen" overdroeg aan haar moeder Elisabeth Rutten, die inmiddels was hertrouwd met Reijnder Janssen Smets.³⁾ Van deze Reijnder Janssen Smets wordt in een akte van 10 juli 1670 vermeld, dat hij in "de Swaen" woonde;⁴⁾ dit is de oudste vermelding van deze naam.

Het echtpaar Reijnder Janssen Smets en Elisabeth Rutten maakt op 16 september 1666 een testament,⁵⁾ dat echter op 28 oktober van datzelfde jaar weer wordt herroepen. Een nieuw testament wordt gemaakt op 27 februari 1672 waarin wordt bepaald, dat de langstlevende alle goederen in eigendom krijgt.⁶⁾ Krachtens dit testament wordt Reijnder Janssen Smets eigenaar van "de Swaen". Uit het tweede huwelijk van Elisabeth Rutten zijn drie kinderen volwassen geworden, Marcelis, Jan en Catharina. Bij de deling van de nalatenschap van Reijnder Janssen Smets op 14 september 1686 valt aan Jan Reijnder Smets "de Swaen" ten deel met brouwerij en aangelag en alle daarbij behorende goederen.⁷⁾ Deze goederen worden opgesomd in het verpondingsregister van Veldhoven.⁸⁾ Aan Marcelis worden goederen op de Westervelden toebedeeld en de kinderen van Catharina, weduwe van van Huijper van Hertroij en hertrouwd met Willem Donckers, beiden uit Valkenswaardse valkeniersfamilies, krijgen goederen, welke gelegen zijn te Zeelst.

Jan Reijnder Smets overlijdt in 1698. Hij laat zijn weduwe, Jenneken Jan Rombouts, een zwaar met schulden belaste boedel na. Hierover aangesproken door de schuldeisers verklaart zij in een akte van 12 juni 1698 dat zij bereid is om al haar

roerende en onroerende goederen te verkopen om de schulden te betalen.⁹⁾ De liquidatie van de boedel van Jan Reijnder Smets wordt in handen gesteld van Ericus Duytz, secretaris van de schepenbank van Oerle en procureur van de schepenbank van Zeelst-Veldhoven-Blaarthem. Hij trad tevens op namens enige schuldeisers. Alle roerende goederen in "de Swaen" worden op 22 november 1698 in beslag genomen en geplaatst op een inventarislijst. a) De publieke verkoping ervan vindt plaats op 24 november 1698.¹¹⁾ De akte bevat een opsomming van alle voorwerpen die verkocht worden. De publieke verkoping van de onroerende goederen vindt plaats op 16 december 1698 en de eigendomsoverdracht op 13 januari 1699.¹²⁾

De afwikkeling van de boedelliquidatie schijnt niet helemaal probleemloos verlopen te zijn. Op 13 februari 1699 verklaren de schepenen van Veldhoven op verzoek van de boedelexecuteur Ericus Duytz, dat de weduwe van Jan Reijnder Smets lastig gevallen werd door schuldeisers ondanks haar schriftelijke verklaring, dat zij alles zou doen verkopen om de schulden te voldoen.¹³⁾ Toen echter de boedelexecutie uitgevoerd moest worden heeft de weduwe vele zaken aan de boedel onttrokken. Zo had ze o.a. de brouwketel en de brandewijnketel en meubilair verdonkeremaand, zelfs nog toen men bezig was om de inventaris op te maken. Verder heeft zij in het huis een aantal vernielingen aangericht. Op 19 februari 1699 echter geeft zij de boedelexecuteur opdracht en toestemming om de schuldeisers te betalen.¹⁴⁾

Bij de overdracht van de onroerende goederen op 13 januari 1699 gaat "de Swaen" met alle bijbehorende goederen over in eigendom van Godefridus Bedber, de predikant te Veldhoven, voor de destijds grote som van 2257 gld. en 10 st. Waarschijnlijk mede als gevolg van de door de weduwe aangerichte vernielingen scheen de onderhoudstoestand van de gebouwen niet zo best te zijn. De dominee laat althans door de schepenen een onderzoek daarnaar instellen. Het resultaat daarvan is vastgelegd in een akte van 12 februari 1599.⁵⁾

In de daken van het huis, de schuur en het brouwhuis ontbrak nogal wat stro, de uiten waren stuk en de twee poorten, die toegang gaven tot het erf waren ook niet meer wat ze zijn moesten. De nieuwe eigenaar verkoopt de hele zaak bij stukjes en beetjes op 8 november 1700 en draagt het over aan de kopers op 5 januari 1701. Het huis "de Swaen" met het brouwhuis wordt eigendom van Jacobus Heuvelmans uit Valkenswaard. De paardestal met schuur en hof gaat over naar Johan Cuijpers.¹⁶⁾ Jacobus Heuvelmans verkoopt "de Swaen" en het trouwhuis op 23 maart 1701 weer aan Johan Hendrick Cuijpers, zodat deze nu de gehele Swaen in zijn bezit heeft voor zover het de gebouwen betreft.¹⁹⁾ De bijbehorende landerijen zijn voor een groot deel in andere handen gekomen door de verkopingen van de dominee.

Johan Cuijpers (zo genoemd naar zijn beroep; zijn eigenlijke familienaam blijkt later Van Hoof te zijn) heeft als eigenaar van de herberg "de Swaen" tijdens de

Spaanse Successieoorlog (1701-1714) in 1703 en 1704 enige malen Spaanse en Fanse soldaten op bezoek gehad, die de herbergier dwongen hen gratis van eten en drinken te voorzien. Dit overkwam ook Jan Rijckers in de herberg "de Croon", welke herberg heeft gestaan waar thans de pastorie van de St. Ceciliaparochie staat. Ook de weduwe van Hendrick Sledsen, herbergierster van "de Keijser", die heeft gestaan op de plaats waar nu het Dierenwinkeltje, Kromstraat 14 is gevestigd, heeft zulke "klanten" gehad. Van de op deze manier ontstane schade werd door de schepenen een rekening opgemaakt. De schepenen hebben voor de jaren 1704 en 1705 ook een schatting gemaakt van de bedragen waarvoor de herbergiers en biertappers konden worden aangeslagen. Wat betreft omzet kwam "de Croon" op de eerste plaats, gevolgd door "de Keijser" en "de Swaen".¹⁹⁾ Jan Hendricx van Hoof laat zijn goederen na aan zijn kinderen, waarvan er dan nog drie minderjarig zijn. Bij de boedeldeling op 10 januari 1712 krijgt zijn dochter Maria o.a. het woonhuis genaamd "de Swaen" met hof en aangelag, en de brouwerij met alles wat daarbij hoort. De zoon Hendrick krijgt o.a. de stal van "de Swaen" met hof en aangelag. De put en de binnenplaats (missop genaamd) moeten gezamenlijk worden gebruikt.²⁰⁾

Maria Janssen van Hoof huwt met een zekere Jan van Don, afkomstig uit 's-Hertogenbosch en waarschijnlijk één van de vele rondreizende handelaren in garens en geweven linnen uit die tijd. Hij blijft in Veldhoven wonen en wordt herbergier in "de Swaen", maar komt al spoedig in financiële moeilijkheden als gevolg van de hoge belastingen. In de periode 1715-1719 verkoopt hij percelen grond en leent geld bij zijn zwager Dielis Wouters.²¹⁾ Het heeft niet mogen baten. Op 20 augustus 1720 vindt de overdracht plaats van o.a. huis, hof en aangelag ter plaatse genaamd de Heijbergh, vanouds genaamd "de Swaen", door de deurwaarder Johan Verstegen aan Antoni Janssen van Hoof, broer van de echtgenote van Jan van Don. Blijkens de lijsten van eigenaars en bewoners van huizen te Veldhoven is Antoni van Hoof in 1741 nog steeds eigenaar van "de Swaen" en is Jan van Don de bewoner.²²⁾

Waarschijnlijk bij testament van Antoni van Hoof komt "de Swaen" weer in bezit van Jan van Don. De huizenlijst vermeldt hem althans als eigenaar en bewoner voor het jaar 1746. Hij laat het goed na aan zijn drie zoons Jan, Hendrick en Gerard. Jan van Don junior draagt zijn deel in "de Swaen" op 7 september 1754 over aan zijn broers.²³⁾ Gerard van Don, die verhuisd is naar Antwerpen, draagt zijn deel over aan zijn broer Hendrick op 14 december 1764.²⁴⁾ De huizenlijst vermeldt vervolgens van "de Swaen", dat het huis onbewoond was in de periode 1757-1787.

Het voorgaande had steeds betrekking op het aandeel van Maria Jansen van Hoof in de boedeldeling van 10 januari 1712. De andere bebouwing van "de Swaen" genaamd de "stal", was zoals reeds is vermeld toegefallen aan Hendrick Janssen van Hoof. Hij is volgens de huizenlijst eigenaar en bewoner tot en met

1757. Hij laat dit goed na aan zijn dochter Johanna van Hoof, die ongehuwd blijft en het goed op 29 november 1770 overdraagt aan de armenzorg van Veldhoven. Zij blijft zelf wonen in wat genoemd wordt de "kamer", een aangebouwde éénkamerwoning. De armenzorg op haar beurt verkoopt alles weer aan Hendrick van Don, zodat de gehele bebouwing van "de Swaen" weer in één hand komt. In tegenstelling tot het huis van "de Swaen" is wat de "stal" genoemd wordt volgens de huizenlijst steeds bewoond geweest.

Hendrick van Don liet zijn goederen na aan zijn twee dochters Maria en Antonetta. Eerstgenoemde trouwde met Cornelis Leermakers en Antonetta met Jan Baptist Somers, afkomstig uit Oirschot, stamvader van de Somers-familie te Veldhoven. Bij boedelindeling op 21 november 1810 wordt "de Swaen" aan Jan Baptist Somers toegewezen. De familie Somers bleef vervolgens nog jarenlang eigenaar van "de Swaen".

Tenslotte moet opgemerkt worden dat het huis van "de Swaen" de vervallen woning is, die enige tijd geleden is gesloopt en vervangen door nieuwbouw, terwijl de "stal" van "de Swaen" stond op de plaats waar nu langs de straat de woning staat, die met grote letters de naam "De Zwaan" draagt.

NOTEN

1. Rechterlijk Archief Veldhoven-Zeelst-Blaarthem (RA V-Z-B), no. 9 fol. 57r.
2. RA V-Z-B, no. 40 blz. 250 (kopie).
3. Idem ← no. 13 fol. 266v.
4. Idem ← no. 13 fol. 266r.
5. Idem ← no. 13 fol. 121r.
6. Idem ← no. 14 fol. 89r.
7. Idem ← no. 15 fol. 266r.
8. Archieven van de gemeente Veldhoven, inv. no. 1580 blz. 250 (kopie).
9. RA V-Z-B, no. 40 blz. 125 (kopie).
10. Idem ← no. 40 blz. 165 (kopie).
11. Idem ← no. 40 blz. 168 (kopie).
12. Idem ← no. 17a fol. 1r.
13. Idem ← no. 40 blz. 203 (kopie).
14. Idem ← no. 40 blz. 207 (kopie).
15. Idem ← no. 40 blz. 202 (kopie).
16. Idem ← no. 17a fol. 41r-43r.
17. Idem ← no. 17a fol. 55r.
18. Idem ← no. 40 blz. 589 en 650 (kopie).
19. Idem ← no. 40.
20. Idem ← no. 17a fol. 199r.
21. Idem ← no. 17a fol. 270v 271v 315v en 325".
22. *Zie Lijst van woningen te Veldhoven in de 18e eeuw* in Campinia 8e jrg. 1978 blz. 135.
23. RA V-Z-B, no. 21 fol. 80v.
24. Idem ← no. 22 fol. 120v.

11.

BESTSE FUNDATIES

2. FUNDATIE HENDRIK JANSEN VAN DE VEN

door H. Mijland

STICHTING EN DOEL

Hendrik Jansen van de Ven, weduenaar van Cathalijn Laureijssen Schepens, wonend in Verrenbest, verzocht notaris Cornelis van Noort om zijn testament op te maken, wat op 9 mei 1740 gebeurde ten huize van de testateur. Het testament¹⁾ had de volgende inhoud:

1. Alle roerende en onroerende goederen, waarover de testateur het beschikingsrecht heeft²⁾, worden vermaakt aan zijn arme familieleden van zowel vaders- als moederszijde, zonder beperking in de graad van afstamming, om uit die goederen de opbrengsten en inkomsten te genieten. Wanneer geen arme familieleden van de ouder . van de testateur meer in leven zijn, zullen de goederen vervallen aan de Tafel van de H. Geest te Best.
2. Anna Maria Tielemans van Dijck kreeg het recht om levenslang het huis van de testateur met aangrenzend erf te bewonen resp. te gebruiken. Ook de aanwezige meubelen en huisraad mag \ voor eigen gebruik behouden
3. Om te garanderen dat deze uiterste wilsbeschikking wordt uilge' oerd, benoemde de testateur Anna Maria Tielemans van Dijck tot executrice testamentair, die bij de uitoefening van deze taak geassisteerd zal worden door haar broer Gerit Tielemans van Dijck. Anna Maria kreeg het volledige beheer over de boedel en werd gemachtigd naar eigen goeddunken met de goederen te handelen, zonder daarover aan iemand rekening en verantwoording te hoeven afleggen. Zij kreeg tevens het recht om de opbrengsten en inkomsten van de goederen te innen en uit te delen aan die familieleden, die naar haar oordeel het meeste daarvoor in aanmerking kwamen. Voorts mocht zij een medebeheerder over de goederen aanstellen en haar opvolger als rentmeester over de goederen benoemen, die dezelfde rechten zou verkrijgen als Anna Maria.

Het doel van de fundatie is dus het ondersteunen van arme familieleden van de ouders van de fundateur, ongeacht de graad van afstamming. Over de in het testament niet nader omschreven goederen van de fundatie wordt een beheerder aangesteld met ruime bevoegdheden, die tevens zelf voor een opvolger kan zorgdragen. Over het bezit van de fundatie en de perikelen rond het beheer komen we nog te spreken. Tot eerste rentmeester van de fundatie wordt Anna Maria Tielemans van Dijck aangesteld.

DE STICHTER

De stichter van de fundatie Hendrik Jansen van de Ven zal een onbekende voor ons blijven. Het weinige dat we van hem weten is dat hij te Verrenbest woonde en schepen was van de vrijheid en heerlijkheid Oirschot.³⁾ Hij trouwde te Best⁴⁾ op 14 september 1704 met Catharina, ook wel Cathalijn genoemd, dochter van Laurentius Schepens, die voordien gehuwd was met Wilhelmus Arnoldus Verhoeven.⁵⁾ Hendrik overleed kort na het opmaken van zijn testament op 16 mei 1740.⁶⁾ Zijn vrouw Catharina was toen reeds overleden.⁷⁾ Hun huwelijk bleef kinderloos.

gedaen en gepiffel... fonder... van de... Francis van de... Hendrik Jant van de... Schepens in Oirschot... Dit is... gestelt bij... Anna... van... Swaen... H. V. DE VEN

Handtekeningstempel van Hendrik van de Ven

Zijn geboorte-inschrijving is niet in de registers van de kerken te Best en Oirschot te vinden. Ook uit de andere onderzochte bronnen blijkt niet wie zijn ouders, broers of zusters waren. Deze kennis is echter van belang voor een juiste uitvoering van zijn testament, waarin zowel de arme familieleden van vaders- als moederszijde begunstigd worden. Kort na het overlijden van Hendrik van den Ven zal deze kennis zeker aanwezig zijn geweest bij de rentmeesters van de fundatie, doch zoals we hierna zullen zien speelt het kunnen vaststellen van de afstamming van de fundateur een belangrijke rol bij het behoud van de fundatie als familiestichting.

BEZITTINGEN EN BEHEER

Het testament van Hendrik Jansen van de Ven bepaalde feitelijk dat al zijn roerende en onroerende goederen ondergebracht moesten worden in een fonds, de fundatie, om uit de opbrengsten en inkomsten zijn arme familieleden te onderhouden. Om dit fonds te beheren stelde hij Anna Maria van Dijck aan als rentmeester, die daarvoor het recht verkreeg om het huis van de fundateur te bewonen en de aangrenzende grond te gebruiken.

Van de roerende goederen die Hendrik van de Ven naliet heb ik geen inventaris of andere omschrijving kunnen vinden. Wel van zijn onroerend goed, dat geregistreerd is in de registers van de collaterale successie.⁸⁾ Hieruit blijkt dat hij het volgende bezat te Verrenbest en Liempde:

in de herdgang Verrenbest:

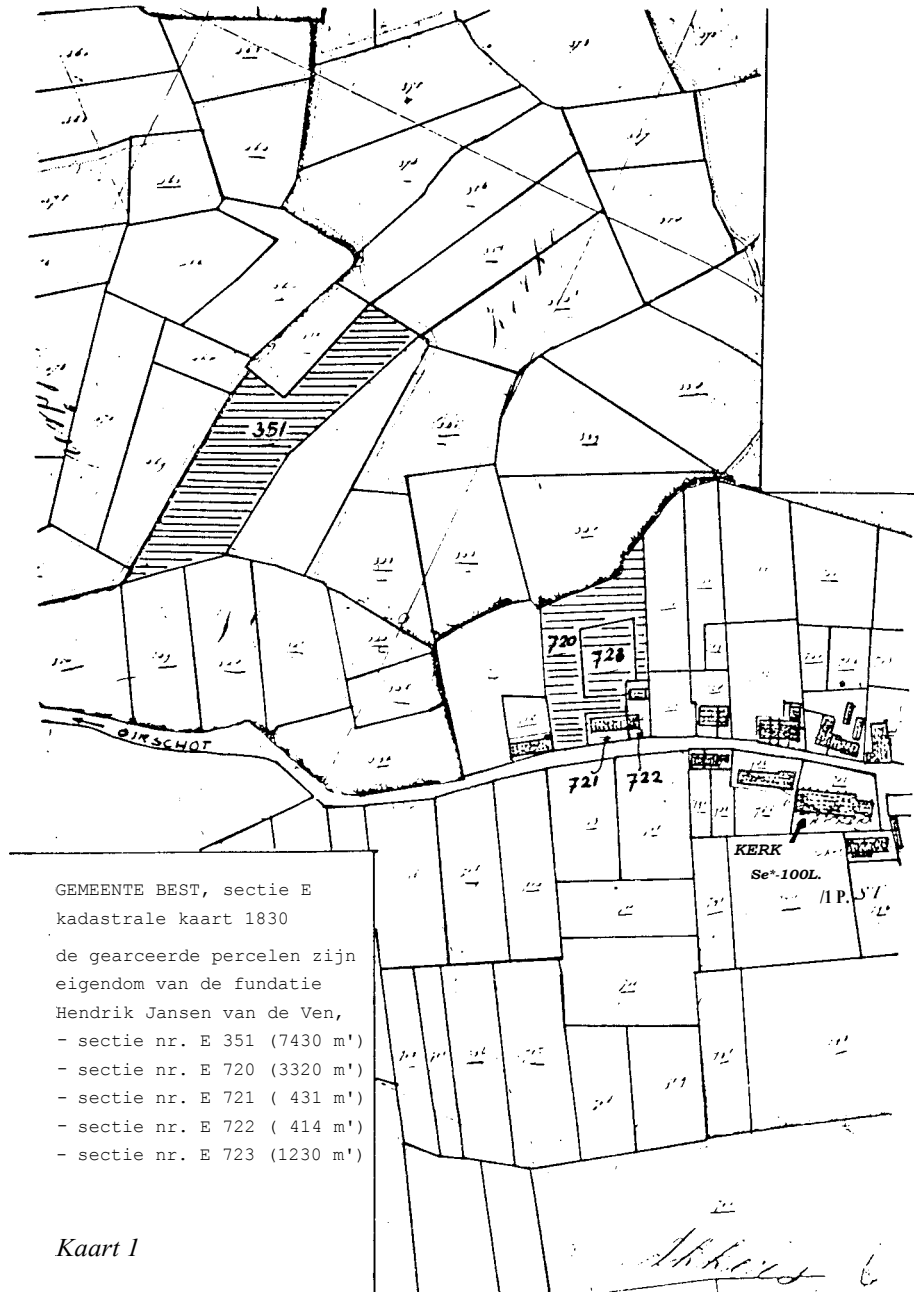
1. een huis met aangrenzend erf, oppervlakte 3 lopen; getaxeerde waarde 170 gulden.
2. een perceel teelland, genaamd den Breden Kant, oppervl. 4 lopen; waarde 120 gulden; dit perceel is belast met 6 Oirschotse vaten rogge ten behoeve van het Groot Gasthuis te Den Bosch, die gewaardeerd worden 133 gulden 18 stuivers en 9 penningen.
3. de helft van een hooiveld, genaamd de Broekbeernpt, oppervi. 4 lopen; aarde 15 gulden.

in het dorp Liempde, onder Loo-eind:

4. een huisplaats, opperel. 1 lopen 25 roede; waarde 30 gulden.
5. teelland, oppervi. 34 roede; waarde 10
6. hooiland, oppervi. 1 dagmaat; waarde 18 gulden.
7. hooiland, genaamd de Quaadcoop, oppervi. 4 dagmaat; waarde 5 gulden.

Het beheer van deze goederen is waarschijnlijk reeds spoedig overgegaan in handen van Gerit Tielemans van Dijck, de broer van Anna Maria, die door de fundateur gevraagd was om zijn zus bij het beheer ter zijde te staan. Een bewijs daarvoor heb ik niet gevonden, doch het ligt in de lijn der verwachtingen wanneer Anna Maria in september 1741 overlijdt.⁹⁾ Gerit zelf overlijdt in 1748.¹⁰⁾ Wie hij tot zijn opvolger benoemde is evenmin gevonden.

De eerstvolgende rentmeester die we aantreffen is Andries van Eeckerschot. Hij wordt genoemd in een huurcontract uit 1790, waarin het Bestse bezit van de fundatie verhuurd wordt aan Nicolaas Hendriks van Rooij.¹¹⁾ In het kohier der huizen van 1791 zien we dat Elisabeth van Laarhoven bij Nicolaas inwoonde.¹²⁾ De goederen van de fundatie te Verrenbest zijn bij de invoering van het kadaster te Best in 1830 nog compleet. In de oorspronkelijke kadastrale leggers staat de fundatie Hendrik van de Ven geregistreerd onder artikelnummer 476.¹³⁾ Wat in de omschrijving gewijzigd is, zijn de benoeming van de percelen en in plaats van één huis worden er nu twee genoemd. Later blijkt dat van het huis van de fundateur een gedeelte is afgescheiden ten behoeve van de bewoning door een gezin of persoon. Wanneer we het kadastrale kaartje, nummer 1 bekijken, is te zien dat de twee huizen (sectienummers E 721 en E 722) samen een geheel vormden.

NAASTING DOOR HET ALGEMEEN ARMBESTUUR

Het bezit van de fundatie komt echter in gevaar wanneer het gemeentebestuur van Best het plan opvat om de Bestse familiefundaties te gaan naasten. Tijdens de verdeling van de fundaties en gasthuizen tussen Oirschot en Best is hiervan nog geen sprake. In de in 1849 gesloten overeenkomst tot verdeling worden de familiefundaties duidelijk uitgesloten.") Doch enkele jaren later, in 1857, doet het gemeentebestuur van Best een eerste poging om de fundaties van Laurentius van der Aa en Hendrik Jansen van de Ven bij het Algemeen Armbestuur onder te brengen. Deze fundaties worden opgevoerd op de "Lijst van instellingen van weldadigheid over 1856, die onder de armenwet van 1854 vallen". Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant wijzen het Bestse college er op dat dit ten onrechte is geschied.") Een jaar later wagen Burgemeester en Wethouders van Best een nieuwe poging. In hei "Verslag omtrent de werking van het armwezen van 1857" schreven zij: "Van cie alhier bestaande particuliere fundatien het doel grotendeels vervallen achtende, zoo hebben wij reeds een paar rentmeesters aangeschreven, om volgens de stichting hare goederen aan de Algemene Armen over te dragen" ¹⁶⁾.

In een door Gedeputeerde Staten gevraagde toelichting op deze mededeling, antwoordde het gemeentebestuur van Best op 6 juli 1858 dat er geen arme familieleden van de erflaters Laurentius van der Aa en Hendrik Jansen van de Ven meer *shijneti* te zijn, zodat volgens de testamenten der fundateurs de goederen vervallen aan de Algemene Armen van Best ¹⁷⁾. Tien dagen later kunnen zij aan Gedeputeerden mededelen dat onderhandelingen met ðe s van de fundaties het volgende hebben opgeleverd: de rentmeester van de fundatie Hendrik van de Ven gaai in principe accoord met overdracht, doch de rentmeester van de fundatie Laurentius van der Aa weigert t ⁸⁾. In deze kwestie fungeert het college van B. en W. als tussenpersoon tussen Gedeputeerde Staten en het Algemeen Armbestuur van Best.

Na de minder positieve reactie van de rentmeesters verzocht het Algemeen Armbestuur aan Gedeputeerde Staten om de goederen van de fundaties door middel van een rechtsgeding te mogen opvorderen ¹⁹⁾. Het college van G.S. gaat hiermee accoord en verzoeken tevens om toezending van de testamenten van de twee fundateurs en om een opgave van de nog levende bloedverwanten ²⁰⁾. De rentmeesters blijven hun medewerking weigeren, waarop Gedeputeerden het gemeentebestuur van Best verzoeken nogmaals aan te dringen op een reactie. Die reactie volgde in november 1858. Gijsbertus Vogels, rentmeester van de fundatie Laurentius van der Aa, en Johannes van den Akker, rentmeester van de fundatie Hendrik Jansen van de Ven, geven de volgende informatie ²¹⁾:

- evenals hun voorgangers hebben zij de goederen van de fundatie beheerd en de inkomsten verdeeld onder de bloedverwanten van de fundateurs;
- de uit de fundatie Laurentius van der Aa bedeeden stammen volgens de rentmeester in de vijfde graad van de fundateur af, de inkomsten van de fundatie

bedragen *f* 150,— per jaar, waaruit feitelijk twee studiebeurzen van ieder 100,— betaald moeten worden;
 - de uit de fundatie Hendrik Jansen van de Ven bedeelde stammen volgens de rentmeester in de zevende graad van de fundateur af, de inkomsten bedragen *f* 70,— per jaar en de hoogste verleende onderstand bedroeg *f* 6,00.

Het heeft er alle schijn van dat Gedeputeerde Staten eerst nu de testamenten van de fundateurs goed hebben bestudeerd, evenals de brieven van het Bestse college van 6 juli en 26 november 1858. Op 4 februari 1859 antwoordden zij namelijk het volgende aan B. en W. van Best: Gedeputeerde Staten hebben besloten geen toestemming te geven voor een gerechtelijke procedure, omdat Uw college niet nauwkeurig onderzocht heeft noch heeft aangetoond dat degenen die nu onderstand genieten geen bloedverwanten van de stichters zijn; het alleen afgaan op geruchten veroordeelde Gedeputeerde Staten ²²).

Het gemeentebestuur van Best resp. het Algemeen Armbestuur gaf haar pogingen tot bemachtiging van de fundatiegoederen echter nog niet op. B. en W. verzochten nu aan Gedeputeerden om er bij de rentmeesters op aan te dringen om de graad van bloedverwantschap van de bedeelde aan te tonen. Het college van G.S. stemde hiermee in, waarop na wat heen en weer geschrijf het antwoord van de rentmeesters in september 1859 volgde. Gijsbertus Vogels berichtte dat de student die een studiebeurs ontving een kleinzoon is van de zus van de erfplater, terwijl van de andere door hem bedeelde de bloedverwantschap twijfelachtig was. Johannes van den Akker antwoordde dat van *de* door hem bedeelde er één in de zevende graad en de overigen in de achtste graad van de stichter afstamden ²³). Op deze reactie antwoordden Gedeputeerde Staten dat zij alleen toestemming tot een gerechtelijke procedure kunnen geven, wanneer afdoende bewezen is dat de ondersteunden *geen* familie van de fundateurs zijn ²⁴). B. en W. van Best gaven door dit antwoord hun pogingen tot naasting voorlopig op.

Om ons even tot de fundatie van Hendrik Jansen van de Ven te beperken, die hier immers behandeld wordt, kunnen we stellen dat Gedeputeerde Staten inderhaad juist gehandeld hebben zij het pas in een laat stadium. Volgens het testament van Hendrik hadden alle arme afstammelingen van zijn vader en moeder, ongeacht de graad van afstamming recht op ondersteuning uit de fundatie. Het is dan ook ondenkbaar dat er honderd jaar na het overlijden van Hendrik geen afstammelingen meer zouden leven van zijn ouders. Of zij voor de toenmalige begrippen als arm konden worden beschouwd kan ik niet aantonen. Wel is bekend dat het overgrote deel van de Bestse bevolking een gering inkomen had. Een ander facet aan deze kwestie is het aantonen van die afstamming. Uit hetgeen onder het hoofdstuk De stichter is vermeld kan men opmaken dat het aantonen van de bloedverwantschap moeilijk zal zijn geweest, zeker voor leken op dit gebied. Toch ben ik er van over-

tuigd dat destijds bij een serieus onderzoek onder de nog levende bedeelde en hun familieleden, die afstamming nauwkeurig zou kunnen worden vastgesteld. De fundateur was immers pas 110 jaar geleden gestorven.

Het Bestse gemeentebestuur deed in 1864 nogmaals een poging tot verwerving van de fundatiegoederen. Ditmaal waren vier fundaties het doelwit, namelijk de fundaties van der Aa, Doncuers of Dancquers, Verheijden en van de Ven. Ook nu antwoordden Gedeputeerde Staten dat op grond van de testamenten van de fundateurs geen enkel recht toekwam aan het gemeentebestuur resp. het Algemeen Armbestuur, zolang niet bewezen is dat er geen bloedverwanten van de fundateurs meer in leven zijn ²⁵).

In oktober 1884 besloot *de* gemeenteraad van Best, op voorstel van B. en W., om zoveel mogelijk druk uit te oefenen op de beheerders van de fundaties om de goederen en het beheer over te dragen aan het Algemeen Armbestuur, Evenals 25 jaar geleden klopte B. en W. ook nu weer aan bij Johannes van den Akker, de rentmeester van de fundatie Hendrik Jansen van de Ven. Nu met meer succes, want Johannes laat zijn testament opmaken waarin bepaald wordt dat hij de fungerend armmeester van Best benoemd tot zijn opvolger als beheerder van de fundatie ²⁶). B. en W. benoemden daarop een van de armmeesters tot bewindvoerder over de fundatiegoederen. Gedeputeerde Staten keurden deze benoeming echter niet goed, omdat zij niet wettig was. Een bepaling in een testament heeft namelijk pas rechtskracht na het overlijden van de testateur. Gedeputeerde Staten droegen vervolgens het Algemeen Armbestuur op om bij de arrondissementsrechtbank de benoeming van een beheerder over de fundatie H.J. van de Ven aan te vragen ²⁷). Het Algemeen Armbestuur gaf gevolg aan dit verzoek, terwijl B. en W. Johannes van den Akker een verklaring laten opmaken waarin hij een van de armmeesters benoemde tot zijn opvolger onder overdracht van alles wat tot de fundatie behoorde ²⁸). De advocaat van het Armbestuur, E. van Zinnicq Bergmann te 's-Hertogenbosch, bericht op 29 augustus 1885 dat de rechtbank zich onbevoegd heeft verklaard om een bewindvoerder over de fundatiegoederen aan te stellen ²⁹). Volgens het testament van de fundateur komt dit recht ook alleen toe aan de fungerend rentmeester, in dit geval dus Johannes van den Akker.

De gemeenteraad van Best besloot toen om voor eigen rechter te spelen en benoemde in zijn vergadering van 3 oktober het Algemeen Armbestuur tot beheerder van de fundatie H.J. van de Ven ³⁰). Doch nu weigerde J. van den Akker om het beheer over te dragen. Het armbestuur gaat nu de zaak bepleiten bij het college van Gedeputeerde Staten. Het gevolg hiervan was dat niet de hulp van een advocaat en deurwaarder Schoenmakers te Oirschot Van den Akker alsnog tot overdracht is te bewegen. Gedeputeerde Staten berichtten op 17 december 1885 aan het college van B. en W. dat zij geen bezwaar hebben tegen de overeenkomst tussen het Armbestuur en Johannes van den Akker ³¹). Twee dagen daarna werd de

overdracht definitief geregeld. Het Algemeen Armbestuur van Best werd beheerder van de fundatie, Van den Akker droeg alle goederen - zelfs zijn privé-bezit - over aan het armbestuur en verkreeg daarvoor levenslang het recht op een uitkering van dat armbestuur³²).

Na lang touwtrekken om het beheer van de fundatie Hendrik Jansen van de Ven is Gedeputeerde Staten dan toch gezwicht voor de druk die er vanuit Best werd uitgeoefend.

BEHEER DOOR HET ARMBESTUUR

Wat is er intussen met het bezit van de fundatie gebeurd en wat doet het Armbestuur ermee? Tijdens het touwtrekken om het bezit van de fundatiegoederen werden er twee gedeelten van percelen te Best verkocht. De eerste verkoop betrof een deel van een perceel akkerland, sectie E 351, dat in 1865 overging naar de Staatsspoorwegen ten behoeve van de aanleg van de spoorlijn Boxtel-Eindhoven³³). De tweede verkoop vond plaats in 1884 aan Henri Joseph Troupin, steenhouwer te Best, aan wie een perceel van 1050 m² van de secties E 720 en 723 getransporteerd werd. Deze verkoop verliep echter niet zonder problemen. Zes zich bloedverwant van Hendrik Jansen van de Ven noemende personen uit Best, Den Bosch en Strijp zonden namelijk in oktober 1884 een request aan Gedeputeerde Staten, waarin zij verzoeken om de verkoop aan Troupin ongedaan te maken en om de rentmeester voor deze onrechtmatige daad af te zetten³⁴). Op het verzoek van Gedeputeerde Staten om bericht en raad aan B. en W. van Best, antwoordde dit college dat rentmeester Van den Akker een geacht inwoner der gemeente is die boven elke verdenking staat. Bovendien stelden B. en W. dat de rentmeester krachtens het testament van de fundateur bevoegd is tot verkoop van de fundatiegoederen³⁵). De indieners van het verzoekschrift zijn kennelijk niet tevreden met dit antwoord en bepleitten hun zaak nogmaals voor de gemeenteraad en het armbestuur van Best. De raad nam hetzelfde standpunt in als B. en W. en terecht. De verkoop werd dan ook niet teruggedraaid en is daarop geregistreerd in de openbare registers³⁶).

Veel gegevens over het beheer ná de overdracht aan het armbestuur zijn te vinden in het kasboek van de fundatie over de jaren 1885 - 1910³⁷). Als eerste post is daarin op 19 december 1885 de overdracht van het kasgeld van de fundatie door Johannes van den Akker genoteerd. Terugkerende posten zijn de ontvangen huursommen voor de gronden te Liempde en Best³⁸), de ondersteuning van twaalf personen wonende te Best, Den Bosch, Boxtel, Oirschot, Veldhoven en Woensel en de betaling van de roggepacht aan het Groot Gasthuis te Den Bosch (zie hiervoor).

In 1891 vat het Algemeen Armbestuur het plan op om het oude, vervallen huis

van de fundatie te slopen en in plaats daarvan vier woningen te bouwen. Aangezien de middelen op dat moment niet toereikend zijn, verzochten zij aan Gedeputeerde Staten toestemming om de gronden van de fundatie te Liempde te mogen verkopen³⁹). Na een briefwisseling tussen het College van G.S. en de gemeenteraad over het beheer van de fundatie⁴⁰) - Gedeputeerden hadden kennelijk de overdracht nog steeds niet geaccepteerd - gaven zij in augustus 1892 toestemming tot de verkoop⁴¹). De percelen werden gekocht door Jhr. E.M. de Kuijper, notaris te Eindhoven. Een jaar later gaf het armbestuur Jacobus Hoppenbrouwers te Best opdracht om de vier woningen te bouwen⁴²).

J.E.M. Dobbelaere, steenfabrikant te Best, kocht in 1900 een gedeelte van de akker die achter deze woningen gelegen was⁴³). Enkele jaren later kocht Dobbelaere, die inmiddels in 1901 tot burgemeester van Best was benoemd, het aangrenzende perceel waarop hij in 1903 een woning liet bouwen⁴⁴). De grond die achter de vier woningen van de fundatie bleef liggen, werd vermoedelijk als tuin bij de woningen gevoegd. Dit was in ieder geval zo wanneer die woningen in 1914 opnieuw verhuurd werden. In het huurcontract⁴⁵) worden ze omschreven als huis, erf en tuin met ieder een oppervlakte van 850 m². Afgaande op de nieuwe huurders waren de woningen nogal in trek. Die huurders waren Adr. van Hak, *koopman*, Laur. van den Eijnde, *winkelier*, Wilh. van Butsele, *rijksveldwachter* en Adr. Rooijackers, *horlogemaker*. Men zou hieruit kunnen concluderen dat de nieuwbouw alleen ten doel had om het inkomen van de fundatie te verhogen.

Tot aan het jaar 1943 is er weinig te vinden over het wel en wee van de fundatie Van de Ven. Van na dat jaar echter weer meer. Te beginnen mei het kasboek over **de jaren** 1943 - 1954 dat bewaard is gebleven⁴⁶). Daaruit bleek dat het ontvangsten- en uitgavenpatroon sinds de negentiende eeuw nauwelijks is veranderd. De inkomsten bestonden voornamelijk uit de huursommen van gronden en woningen en te betalen waren het onderhoud van de woningen, het snoeien van de lindebomen voor die huizen en de roggepacht of Lichtmispegge aan de Godshuizen te Den Bosch. Ondersteuning ontvingen een achttal personen te Best, Boxtel, St. Oedenrode, Stratum en Woensel. Tijdens de langdurige gevechten om de bevrijding van Best in 1944 liepen de huizen van de fundatie nogal wat schade op, terwijl in die periode een deel van het kasgeld op niet achterhaalde wijze verdween.

De plannen uit 1951 voor de bouw van een nieuw gemeentehuis te Best luidden het einde van het fundatiebezit in. Voor de bouw van het gemeentehuis en de wijziging van de verkeerssituatie aldaar moest de gemeente een aantal panden en gronden aankopen aan het toenmalige raadhuisplein. Twee van de vier betrokken eigenaren wensten bij een eventuele verkoop een gelijkwaardig ruilobject om hun bedrijfsvoering voort te kunnen zetten. Op zoek naar zo'n ruilobject dacht het gemeentebestuur aan de huizen en gronden van de fundatie Hendrik Jansen van de Ven. De gemeente zou dan het bezit van de fundatie aankopen van de Dienst voor

Maatschappelijk Hulpbetoon, de opvolger van het Algemeen Armbestuur⁴⁷). Nadat deze plannen nader zijn uitgewerkt, waarvoor onder andere nogmaals een onderzoek werd verricht naar de mogelijkheden tot vervreemding van fundatie-goederen"), besloot de gemeenteraad op 13 november 1953 tot aankoop van de bezittingen van de fundatie. Het betrof de woningen genummerd D 124-D127, met tuinen, koopsom f 29000, en het perceel bouwgrond dat f 1250 opbracht⁴⁹) (zie kaart 2). De vier huizen met tuinen werden vervolgens als ruilobject ingezet voor de door de gemeente aan te kopen eigendommen van de N.V. Internationale Bouwcompagnie v/h Fa. H. van Heesewijk. Deze transactie vond op 21 oktober 1954 plaats⁵⁰).

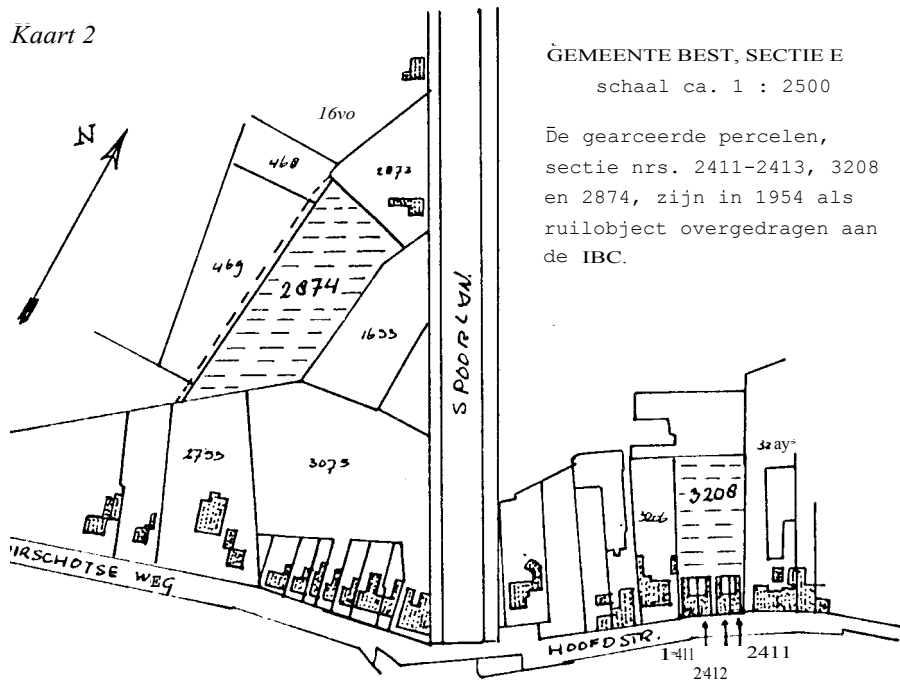
Het bezit van de fundatie Hendrik Jansen van de Ven bestaat nu enkel nog uit een kapitaal. Dit kapitaal bedraagt eind 1954 f 32.190,44 en wordt met ingang van 1 januari 1955 beheerd door de gemeente Best⁵¹).

NOTEN

1. J.A. ten Cate, *De notariële archieven in Noord-Brabant*. 's-Gravenhage 1957 (Notariële archieven) inv.nr. 5185, minuten 1740.
2. Deze bepaling is opgenomen omdat in het testament van Hendrik en zijn echtgenote van 25 november 1731 is bepaald, dat een deel van de goederen na het overlijden van de langstlevende vermaakt worden aan de kinderen van de eerste echtgenoot van Cathalijn (Notariële archieven, inv.nr. 5172, minuten 1731).
3. Hendrik Jansen van de Ven komen we slechts enkele keren tegen in de schepenprotocollen van Oirschot en Best uit de jaren 1739 en 1740. Hij tekent steeds met behulp van een stempeltje, dat bij de tekst is afgebeeld. (Oud-rechterlijk archief Oirschot-Best (R.A. Oirschot), inv.nrs. 244, 269 en 295.
4. Inventaris doop-, trouw- en begraafboeken van Best, Oirschot en Veldhoven (DTB), [inv.nr.](#) 002.
5. DTB, inv.nr. 002, 19 februari 1696.
6. Idem, inv.nr. 002.
7. Idem, inv.nr. 002.
8. Oud-administratief archief Oirschot-Best (OAA Oirschot), voorl. inv.nr. 8403, fol. 291-292vo; akte van 20 juli 1740.
9. DTB, inv.nr. 002, 19 september 1741.
10. Idem, inv.nr. 002, 20 januari 1748, Noch van Anna noch van Gerit is een testament of andere beschikking t.a.v. de fundatie aangetroffen.
11. Archieven fundaties, onbeschreven gedeelte, huurcedulle van 29 oktober 1790. Afschrift. Genoemd worden het huis, hof en aanglag, den Breden Kant en de Broekbeemd.
12. OAA Oirschot, voorl. inv.nr. 1513, volg.nr. 184.
13. Archief gemeente Best 1820-1946 (Archief Best), voorl. inv.nr. 1350. Aangezien het archief van de gemeente Best momenteel geherinventariseerd wordt, gelden de inventarisnummers uit de inventaris Pronk niet meer in alle gevallen. Wanneer dat niet het geval is, zal het nummer als voorlopig nummer worden gegeven.
14. Campinia, 15. jrg. (1985), blz. 191-193.
15. Archief Best, voorl. inv.nr. 397: brief van 1 april 1856, G 1.
16. Idem, vl. inv.nr. 673: brief van 20 mei 1858, nr. 186.
17. Idem, vl. inv.nr. 673: brief van 6 juli 1858, nr. 413.
18. Idem, vl. inv.nr. 673: brief van 16 juli 1858, nr. 418.
19. Idem, vl. inv.nr. 673: brief van 24 aug. 1858, nr. 428.
20. Idem, vl. inv.nr. 385: brieven van 29 sept. 1858, nr. G123, en van 15 okt., nr. G 105.
21. Idem, vl. inv.nr. 673: brief van 26 nov. 1858, nr. 469.
22. Idem, vl. inv.nr. 385: brief van 4 febr. 1859, G 86.
23. Idem, vl. inv.nr. 673: brief van 26 sept. 1859, nr. 611.
24. Idem, vl. inv.nr. 385: brief van 4 okt. 1859, G 105.
25. Idem, vl. inv.nr. 397: brief van 9/13 aug. 1864, G 140.
26. Idem, vl. inv.nr. 385: testament in afschrift d.d. 23 jan. 1885.
27. Idem, vl. inv.nr. 385: brieven van 12/17 mrt. en 21 mei 1885, G 175 resp. G 85.
28. Idem, vl. inv.nr. 385: verklaring van 10 juni 1885.
29. Idem, vl. inv.nr. 385: De brief is foutief gedateerd op 19 augustus 1885, terwijl in die brief een beschikking van de rechtbank van 21 augustus 1885 wordt vermeld. Waarschijnlijk is de brief van 29 augustus.
30. Idem, inv.nr. 2: raadsnotulen van 3 oktober 1885, punt 2.
31. Idem, vl. invalf. 385: brief nr. G 32.
32. Idem, inv.nr. 2: raadsnotulen van 31 december 1885, punt 1 en 20 jan. 1886, punt 5; en [vl. inv.nr.](#) 385, brieven van 19 en 20 jan. 1886.
33. Idem, inv.nr. 1350, art.nr. 476/1 en inv.nr. 1353, art.nr. 1545/66-69.
34. Idem, vl. inv.nr. 385: verzoekschrift van 8 okt. 1884.
35. Idem, vl. inv.nr. 385: concept-antwoord op brief van G.S. d.d. 16 okt. 1884, G. 12.
36. Idem, vl. inv.nr. 385: brieven van 17 dec. 1885, G 12 en 20 jan. 1886; en inv.nr. 1350, art.nr. 476/2 en inv.nr. 1354, art.nr. 2054/2.
37. Idem, vl. inv.nr. 1337.
38. De percelen te Best worden hier Lange Kamp en Broekveld genoemd. In de registers van de collaterale successie (zie noot 8) worden ze resp. omschreven als Breden Kant en Broekbeempt, terwijl de omschrijving in de kadastrale leggers luidt 'in de Kerkeveldjes' resp. 'in de Kerkackers'. Bij een eventueel veldnamenonderzoek zal men dus terdege op moeten passen, waarbij men kan bedenken dat de aanduidingen op kadastrale bescheiden meestal door vreemden zijn genoteerd.
39. Archief Best, vl. inv.nr. 385: brief van 26 nov. 1891, G 37/73 en concept-antwoord van de raad van 7 dec. 1891.
40. Idem, vl. inv.nr. 385: brieven van 4 feb. 1892, G 7, en 10 mrt. G 52, als ook van 27 feb. 1892, nr. 157.
41. Idem, vl. inv.nr. 385: brief van 2 aug. 1892, G 187. Het betreft de percelen te Liempde, sectie C, nrs. 531, 559, 561, 827 en 828.
42. Idem, vl. inv.nr. 1337 en inv.nr. 1350, art.nr. 476. De sectienrs. E 721, 722, 2248 en 2249 worden nu E 2409-2413.
43. Het betreft een gedeelte van sectie E 2409. Het nieuwe nummer wordt E 2470, terwijl de rest van de oude sectie samengevoegd wordt met E 2410 tot E 2471 (zie archief Best, [inv.nr.](#) 1350, art.nr. 476, inv.nr. 1356, art.nr. 2595 en inv.nr. 915, bevolkingsreg. 1900 blad 76.
44. Archief Best, inv.nr. 1356, art. 2592 (sectie nr. E 2491).

45. Idem, inv.nr. 12 18.
46. Idem, vl. inv.nr. 1338, fol. 100 e.v.
47. Idem, vl. inv.nr. 1414: brief aan G.S. van 6 juli 1951, nr. 2975.
48. Hierover is geco rrespondeerd met de rijksarchivaris in Noord-Brabant, notaris Govers te Eindhoven en de bewaarder van de hypotheken en het kadaster aldaar (zie vl. inv.nr. 1414).
49. Archief Best, vl. inv.nr. 1414: besluit goedgekeurd door G.S. op 12 mei 1954, nr. G 84046.
50. Idem, vl. inv.nr. 1414.
51. Idem, vl. inv.nr. 1338.

Kaart 2

III.

OIRSCHOTSE GEDICHTEN

door Toke van de Ven - Lommers

ZO IS HET GOED

Wie kent niet ons Oirschot, ruim vijftien eeuwen oud
Het is een juweel, op de keper beschouwd
't Is mooier dan iemand maar ooit heeft vermoed
Zo is het in Oirschot en zo is het goed.

Beroemd om de kerk en het raadhuis zo oud
De vriend'lijke huisjes daar rondom gebouwd
Een marktplein mag sieren de toren zijn voet
Zo is het in Oirschot en zo is het goed.

Fabrieken, bedrijven van allerlei soort
Verschaffen veel werk en de boer hij ploegt voort
Dat echt goedertrouw maakt het leven zo zoet
Zo is het in Oirschot en zo is het goed.

De mooie omgeving spoort dikwijls ons aan
Om samen gezellig naar buiten te gaan
Een weldaad voor longen voor spieren en bloed
Zo is het in Oirschot en zo is het goed.

Er is toch zo veel dat belangstelling wekt
Tot zelfs het gebruik van ons oud dialect
Ja alles stemt hier nog tot vredig gemoed
Zo is het in Oirschot en zo is het goed.

Een dorp met karakter, een dorp in het groen
Met veel lieve mensen in denken en doen.
Een dorp waar nog ieder je hartelijk groet
Zo is het in Oirschot en zo is het goed.

IV.

TIJL UILENSPIEGEL BEZOCHT IN 1579 ZANDOERS ! (?)

door Jacq. Bijnen

Geruchten, vertelsels, sagen, legenden en van-horen-zeggen-verhalen bezitten in enkele gevallen een grote kern van waarheid. De meeste overleveringen die alzo bestaan zijn helaas moeilijk te controleren. Zo ook het "gerucht" dat de legendarische grappenmaker Tijl Uilenspiegel eens Zandoerle zou hebben bezocht.

"Hij nuttige er een stevige maaltijd en die van Zandoers verschaften hem een snel paard waarmede hij zijn reis vervolgde" zo lezen we ergens.

Eens, nog niet zo lang geleden, bestond er aan de Sondervick in Veldhoven een Uilenspiegelmuseum. Maar de dood van de eigenaar deed de collectie (tijdelijk?) naar de zolder verhuizen. Slechts de naam "de Uilenspiegelhof" bij galerie "De Drie Poortjes" herinnert ons nog aan dit museum. Eigenaar en oprichter Lou Manche overleed aldaar op 30 januari 1982. Hij was een veelzijdig, artistiek en ambachtelijk kunstenaar van grote bekendheid. Daarnaast genoot hij erkenning als verzamelaar en kenner van alles wat te maken had met de Tijlfiguur.

Manche was het die als eerste in een radio-uitzending, op 24 september 1980, vertelde dat Uilenspiegel eens op de Brink van Oers heeft vertoefd. Nog geen drie jaar later werd dit verhaal bevestigd door een artikel in het Eindhovens Dagblad. Maar, als we iets in de krant lezen en op de radio horen, is het dan waar?

Om dit uit te zoeken moeten we ons baseren op de boeken die geschreven zijn over de reizen en avonturen van onze Tijl. Hierover zijn in totaal meer dan 283 boeken verschenen in vele talen, waaronder Italiaans en Russisch. Gelukkig wijzen alle kenners unaniem op één standaardwerk: "De legenda van Uilenspiegel en Lamme Goedzak in Vlaanderen en elders", geschreven door Charles de Coster, verschenen in 1867.

Van het Vijfde Boek, Hoofdstuk II, schreef Ch. Eleman, in mei 1979, de volgende samenvatting:

uktfilittle tiattbréfintkliftita

(-f rchimp Kink weerg nito⁶Drllficheauonntreu bit
tp haDDc mant fp en Itrt hem gijern boencrtr urrOneten.
fr

*Titelpagina van hel
eerste Vlaamse boek*

"Het was in mei 1579 dat Uilenspiegel, gezeten op zijn ezel, vanaf de nu nog bestaande Antwerpse Baan op Sondervick, de weg van Veldhoven naar Oerle wilde oversteken naar de Bossche Baan. Doch zover kwam hij niet, want een drietal gehelme en met lansen bewapende soldaten versperden hem de weg. Aanvankelijk was het Tijl niet duidelijk of hij hier te doen had met z.g. nachtegaals-gezellen, soldaten zonder krijgstuich, gedeserteerd uit vijandelijk legers, die plunderend rondtrokken, of met lieden in Spaanse dienst of wellicht met 'n groepje van het Staatse leger. Want voortdurend wisselde de macht in de dorpen en steden van de Meieri en de Kempen. Een van de soldaten beval Uilenspiegel van zijn rijdier af te stappen en hem te volgen.

Tekening Lou Manche

Zo trok het viertal, de commandant met de ezel voorop en Tijn, geflankeerd door twee anderen, richting Zandoerle. Onderweg ontwikkelde zich voor Tijn een geruststellend gesprek. Door het dialect dat de mannen spraken nam hij aan dat zij deel uitmaakten van de plaatselijk Wacht en waarschijnlijk op "boeventocht" waren.

En toen hij hen vroeg of ze al op de hoogte waren van de Unie van Utrecht vloekte de een en liet er op volgen: "Já, en dá teuge den wil van den Prins van Oranje", waarop de ander snaude: "Já, teuge den wil van de Zwijger, mar mee hulp van zonnen bruur Jan, gedomme!" Tijn zegde: "Houdt moed mannen, wij in het Zuiden doen voort, wij zullen de vervloekte Spanjolen ook uit de gewesten beneden de rivieren en ook uit het Gelderse verdrijven".

Illustratie van Frans Masereel bij het werk van Charles de Coster

Zo pratend belandden ze op de Brink van Zandoerle. In het Dinghuis werd Uilenspiegel door de Schout ondervraagd. Nadat Tijn zijn verhaal gedaan had stemde deze in met diens missie. Hij liet een stevige maaltijd voor Tijn opdienen en verschafte hem een snel paard opdat hij tijdig op de plaats van bestemming, 's-Hertogenbosch, zou kunnen geraken. Daardoor is mede aan die van Oers te danken, dat Uilenspiegel in die stad, "waar het arme volk en de jammerende poorters wachtten op den trouwen Hoofdman, die hen zou voorgaan in het gevecht voor de vrijheid, den Karmeliet, genaamd Pieter, aan de kaak kon stellen. Want deze maakte zich sterk, gesteund door den bisschop en de rest van de geestelijkheid, om de stede van Don Juan over te leveren".

Tot zover de letterlijke tekst van Ch. Eleman. Over wie of wat de vrijheidsstrijder Uilenspiegel was en over zijn betekenis voor Zandoerle: een volgende keer.

"Hic fuit" (hier was hij)

V. DE GEMEENTE BEST IN DE EERSTE JAREN VAN HAAR BESTAAN

door J. Suijkerbuijk

In de vorige aflevering van Campinia zijn onder deze titel de bestuursorganen van de nieuwe gemeente belicht en is nader ingegaan op de handhaving van de openbare orde in de twintiger jaren van de vorige eeuw. In deze aflevering zal de landbouwsituatie in Best aan de orde komen, met een aantal bedrijvigheden, die daar nauw mee verbonden zijn.

De nieuwe gemeente Best beslaat bij haar tot standkoning een oppervlakte van ruim 4500 hectare (ofwel bunder, zoals de oppervlakte maakt toen nog officieel heette). Hiervan werd ongeveer 950 ha. gebruikt als bouwland. De rest bestond voornamelijk uit (onontgonnen) heidevelden en weilanden van de gemeente, waarvan ook de bevolking gebruik kon maken. Zoals in alle dorpen in de Kempen vormde het boerenbedrijf het voornaamste middel van bestaan. Een telling aan de hand van het eerste bevolkingsregister laat zien dat van de in totaal 364 geregistreerde huisgezinnen er 172 een bestaan gevonden hebben in de landbouw. Bij deze cijfers moet er wel rekening mee gehouden worden dat het boerenbedrijf een seizoenbedrijf was en dat de boeren in de rustige maanden in vele gevallen nog een ander beroep uitoefenden. Wat Best betreft hebben vele boeren zich vooral in de wintertijd bezig gehouden met het maken van klompen. Bij de opmaak van het bevolkingsregister hebben velen zich als klompenmaker laten registreren, die met evenveel recht landbouwer genoemd konden worden. In 1821 werd van 63 gezinnen opgegeven dat het klompenmakersambacht de hoofdbron van inkomsten was. Vergelijken we daarmee echter de oudste kadastrale leggers (opgemaakt in 1832) dan blijkt dat zij in vele gevallen minstens zo veel bouwland hebben dan menigeen die als landbouwer vermeld staat. Omgekeerd geldt uiteraard hetzelfde. Hoewel daarvan geen cijfers bekend zijn, hebben vele boeren zich als klompenmaker bekwaamd, maar zijn zich toch landbouwer blijven noemen. In deze periode waren er overigens al klompenmakers, die dit ambacht als enige bron van inkomsten hadden. Al met al is de opmerking van een tijdgenoot dat het maken van klompen in Best "vele honderden handen bindt" wel gerechtvaardigd, maar het grootste deel van de bevolking was toch afhankelijk van hetgeen in de agrarische sector werd geproduceerd. De meeste andere ambachtslieden, winkeliers e.d. hadden ook enige percelen grond, waar ten behoeve van de eigen consumptie op geteeld werd.

Over de manier van werken op een boerderij in die tijd, hebben we voor wat Best betreft geen exact beeld. Zoals in de vorige aflevering ook al opgemerkt is, wor-

den we nu eenmaal niet verwend met een overvloed aan bronnenmateriaal. Maar we kunnen gevoeglijk aannemen dat de meer algemene gegevens, die bekend zijn van het boerenbedrijf op de Kempische zandgronden, ook voor Best van toepassing zijn.

De boerderijen waren voor het merendeel opgetrokken uit leem, hout en riet. Bakstenen waren voor de meeste boeren te duur.

De bedrijven varieerden sterk in omvang. Er waren boeren, die in totaal slechts één à twee ha. grond bewerkten, maar er waren er ook die het vruchtgebruik hadden van twintig of meer hectare. De kleine bedrijfjes waren evenwel ruim in de meerderheid. De percelen lagen versnipperd over een groot deel van de gemeente en het aantal perceeltjes kon soms tot enige tientallen oplopen. Als voorbeeld nemen we het bedrijf van de landbouwer Michiel Kemps omstreeks 1830. Michiel Kemps, 34 jaar oud, was gehuwd met de toen 33-jarige Helena de Koning. Het echtpaar had in 1830 3 kinderen: Antonij, 9 jaar, Marie, 7 jaar en Catharina, 1 jaar oud. Hij had één dienstknecht, afkomstig uit Liempde, bij hem in dienst en één uit St. Oedenrode afkomstige dienstmeid. Ook de eigen kinderen werden in die tijd al op jonge leeftijd ingeschakeld om mee te helpen. Dit blijkt ondermeer uit het feit dat het schoolbezoek tijdens de voor een boer drukke maanden, o.a. wanneer er geoogst werd, zeer sterk terugliep. Michiel Kemps had ook nog een 19-jarig jongeman als schaapherder in dienst, die de schapen naar de gemeenteheide bracht, waar de boeren hun schapen, volgens het in 1821 in Best afgekondigde schutreglement, gratis mochten laten weiden. De drie personeelsleden woonden in bij het gezin Kemps. Om aan te tonen hoe klein en versnipperd zijn percelen waren, volgt hier een opsomming van de kavels, met achtereenvolgens locatie, oppervlakte en aard van het perceel:

	ha	a	ca	
1. de Vleut	1	05	90	bouwland
2. de Kampen		27	30	bouwland
3. de Kampen	1	01	60	bouwland
4. de Elsdonken		95	00	bouwland
5. de Elsdonken		54	40	bouwland
6. Schelraven		39	40	weiland
7. Schelraven		59	60	bouwland
8. Schelraven		37	70	bouwland
9. Schelraven		51	20	weiland
10. de Vleut		11	70	bouwland
11. de Vleut		08	90	huis, schuur en erf
12. de Vleut		08	60	weiland
13. de Vleut		03	19	huis en erf
14. de Vleut		14	00	weiland

15. de Vleut	43	90	bouwland
16. de Vleut	12	00	weiland
17. de Vleut	12	40	tuin
18. de Kampen	09	40	hakhout
19. de Kampen	89	00	bouwland
20. de Kampen	36	30	bouwland

In totaal beschikte Michiel Kemps over 8 ha. 21 a. en 29 ca. grond, waarvan meer dan 80% als bouwland werd gebruikt.

De boeren waren in die tijd nog zeer traditioneel ingesteld. Van vernieuwingen c.q. verbeteringen van landbouwmethodes wilden ze niets weten en dat hield in dat de bewerking van de schrale zandgronden nauwelijks iets opleverde. In 1852 nog stelt het gemeentebestuur in haar jaarverslag dat de landbouwer nog steeds op de "oude voet verder gaat en zich in het geheel niet op een theoretische of bespiegelende verbetering (heeft) toegelegd". Daarbij wordt tevens aangehaald dat er in Best nooit maatschappijen of genootschappen zijn geweest en dat er ook nooit wedstrijden, tentoonstellingen of iets dergelijks worden gehouden, ten einde het gezichtsveld van de boeren ten opzichte van hun werkzaamheden te verruimen. De mededeling van Van der Aa in zijn Aardrijkskundig Woordenboek, uitgegeven in 1840, dat de landbouw in Best "met goed gevolg" wordt bedreven, is dan ook schromelijk overdreven. Het verschil met menig ander dorp in de Kempen is, dat de handel in klompen tenminste nog iets opleverde, waardoor de indruk gewekt kon worden, dat ook de landbouw een florerende bedrijfstak was. Maar het tegendeel is waar.

De boeren verbouwden voor het grootste deel voor de eigen consumptie en voor het vee. Gemiddeld had een boer 3 á 4 koeien, in vele gevallen een os voor het alerzwaarste werk, en nog wat klein vee. De koeien stonden bijna een heel jaar in de zogenaamde potstal, ten behoeve van de mestproduktie. Het in voldoende mate voorradig hebben van mest was van het allergrootste belang, ten einde nog iets op de schrale zandgronden te laten groeien.

De potstal, die met schuur en woning in de meeste gevallen één geheel vormde, was eigenlijk een grote kuil, met een ondergrond van leem. De zich opstapelende mest werd vermengd met strooisel en heideplaggen, zodat de vloer als het ware omhoog komt. Wanneer de vloer hoog genoeg was, kon de mest uit de stal gehaald worden en begon de cyclus opnieuw. Door deze manier van werken zat de boer in een vicieuze cirkel: de koeien leverden mest, waarmee het bouwland vruchtbaar werd gemaakt en met hetgeen er op het land groeide werden de koeien weer gevoerd. Wat er overbleef van hetgeen de oogst opbracht was voor eigen consumptie. Verhandeld werd er over het algemeen weinig. Incidenteel werden er

op markten in de omgeving produkten te koop aangeboden en ook aan rondtrekkende handelaren werd wel verkocht.

Best stond volgens een eigentijdse verklaring in de regio bekend om de handel in boter, tijdens de markt die op de zaterdag na de feestdag van de H. Dionius (9 oktober) werd gehouden. Ook ten tijde dat Best nog bij Oirschot behoorde, zo stelde de gemeenteraad, werden er reeds drie jaarmarkten gehouden, hoewel deze niet officieel waren en waar ook nauwelijks bekendheid aan werd gegeven. Na de afscheiding kreeg Best officieel toestemming om deze drie jaarmarkten te houden en in almanakken te publiceren. Ze mochten gehouden worden op de eerste werkdag na de feestdag van St. Oduiphus (12 juni), de tweede op St. Annadag (26 juli) en de derde op de reeds genoemde zaterdag na de feestdag van St. Dionisius. Hoewel in het rekest van het gemeentebestuur, waarin om toestemming wordt verzocht deze markten te mogen houden, hoog opgegeven wordt van vooral de botermarkt, is van echt bloeiende markten nooit sprake geweest. Volgens Van der Aa in zijn meergenoemd Aardrijkskundig Woordenboek **werden er ook wel paarden en runderen verhandeld, maar uit de archivalia blijkt toch dat de markten vaak niet werden gehouden wegens gebrek aan belangstelling. En in het jaarverslag over 1852, wordt al zondesmeer gesteld dat er in Best geen jaar- of weekmarkten worden gehouden.**

De boeren kochten hun kruidenierswaren **en ook andere artikelen, waarin ze zelf niet konden voorzien, in vele gevallen op krediet tot na de Oogst.**

Het gebeurde dan vaak dat er werd **betaald met hetgeen de boerderij voortbracht**, zoals graan of zuivelprodukten. Om te **weten te komen wat de boeren in Best zoal verbouwden, moeten we voor de exacte gegevens terug vallen op het jaarverslag van de gemeente over 1852.** Hoewel **ongeveer 25 jaar later dan de in deze artikelen behandelde periode, mag toch ook hier aangenomen worden, dat er relatief weinig verschil zal zijn met de situatie rond 1830. Immers de ontginningen op grote schaal moesten nog beginnen en de vernieuwing van de landbouw, onder invloed van de invoering van vooral het kunstmest, volgde ook pas na 1870. De verdeling naar gewassen in 1852 was als volgt:**

335 ha. rogge
150 ha. aardappelen
140 ha. boekwijn
130 ha. haver
80 ha. klaver
32 ha. koolzaad
16 ha. spurrie

Daarnaast werden nog een aantal hectaren bouwland beteeld met tarwe, gerst en ook erwten.

Het overgrote deel van het bouwland werd volgens deze opgave ingezaaid met rogge. De rogge was bestemd voor het bakken van het dagelijks brood, wat op de boerderij werd gedaan en het werd ook in een soort koekvorm tot veevoer verwerkt. Wat overbleef zal ook wel geleverd zijn aan de twee bakkers, die in 1821 in Best een zaak hadden, hoewel zij veel meel uit andere delen van het land aangevoerd kregen. Overigens was het bakken van brood aan strenge voorschriften gebonden. Er mocht enkel graan, afkomstig van de laatste oogst, worden gebruikt en jaarlijks werd middels de broodzetting bepaald wat een bakker voor een brood aan zijn klanten mocht vragen. Bij de broodzetting werden gemiddelde prijzen gehanteerd, waarbij de prijzen die in 's-Hertogenbosch golden, als maatstaf dienden. De opbrengst van de oogst in de buurt van 's-Hertogenbosch was over het algemeen iets hoger dan in Best, wat de Bestse bakkers er toe bracht om een verzoek in te dienen bij de provinciale overheid om de zetting voor Best met 8 cent te verminderen t.o.v. de zetting in 's-Hertogenbosch.

Bakkers die fraudeerden met het gewicht van het brood dat ze verkochten, konden op een flinke boete rekenen. Er mochten in Best enkel broden verkocht worden van 6 en van 3 pond. Een raadscommissie moest er bij de bakkers periodiek op toezien, dat het brood volgens de voorschriften werd gebakken en het juiste gewicht had. De bakkers waren verplicht aan deze onverwachte visistaties door de raadscommissie mee te werken. Om over de broodprijs geen misverstanden te laten ontstaan met klanten, moesten de Bestse bakkers de prijzen van het brood buiten de winkel op een bord, voor iedereen vanaf de straat goed zichtbaar, ophangen.

De prijs van een brood werd in de twintiger jaren als volgt bepaald, waarbij we de zetting van 1823 als voorbeeld nemen:

aankoop 1 mud rogge	f 3,81
belastingen	0,67 ⁵
maalloon	0,25
brandstof	0,15
loon bakker	0,25
	<hr/>
totaal	5,12 ⁵

In Best was dan bepaald dat de bakkers en andere broodhandelaren deze kostprijs met 10% mochten verhogen. Dit was dan de winst, die ze mochten maken en volgens de commissie was dit ruim voldoende om er een gezin van te onderhouden. Als we dan bedenken dat van één mud rogge 15 broden van 6 pond gebakken konden worden, dan kostte één brood in 1823 f 0,37.

Hoewel de zettingstabel ook ingrediënten noemt zoals zout, gist en melk werd hiervan geen prijs doorberekend, omdat deze ingrediënten in die tijd in Best niet

werden gebruikt.

Het graan kon worden gemalen in de wind-korenmolen, die in het buurtschap de Vleut stond. Deze molen was eigendom van Nicolaas Goossens en de familie Verbunt. De zoon Adriaan Verbunt was de molenaar. Hij woonde in bij Nicolaas Goossens, die herbergier was, maar op het eind van de dertiger jaren zelf als molenaar optrad. Er was ook nog een oliemolen in Best, eigendom van Hendrik van der Heijden. Deze molen stond in het dorp, naast de toenmalige pastorie, aan het einde van de huidige Nieuwstraat. Hendrik van der Heijden diende in 1831 echter een verzoek in om van zijn oliemolen een korenmolen te mogen maken. De molen van Van der Heijden was een zogenaamde rosmolen, waarbij de stenen door paardenkracht werden voortbewogen. De gemeenteraad was van oordeel dat een tweede korenmolen in Best zeer ten voordele was van de Bestse bevolking en stemde in met het verzoek. En raadslid was er evenwel fel tegen gekant: Nicolaas Goossens. Hij heeft de verklaring, die de gemeenteraad voor het college van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant moest opstellen en waarin het nut van een dergelijke molen moest worden aangetoond, dan ook niet ondertekend. Goossens ging zelf in de tegenaanval en diende een verzoek in om zijn molen te mogen verplaatsen naar het dorp, want hij vreesde dat de meeste klanten naar de molen van Van der Heijden zouden gaan. Dit verzoek werd ingewilligd. Hij heeft echter van deze autorisatie geen gebruik gemaakt. In 1849 diende hij samen met Adriaan Verbunt opnieuw een verzoek in om een molen in het dorp te mogen bouwen. Hij kreeg opnieuw toestemming en, onder protest van de eigenaren van de andere molen in het dorp, werd deze molen gebouwd, nabij de huidige H. Hartstraat, waar nu nog de romp van die molen te zien is.

Terug naar de boerderij. Zoals gezegd was de mestproduktie van het grootste belang voor de boeren. De koeien kwamen slechts enkele keren per jaar buiten, om te grazen langs de slootkanten of op de gemeenteweiden. De koeien leverden de boeren melk, waar vooral kaas en boter van bereid werd. Om het koeienras te verbeteren werden er ook in Best vanaf 1828 keuringen voor springstieren gehouden. Een speciale commissie uit de gemeenteraad belastte zich met de keuring en voor de beste stieren werden er premies uitgelooft.

Zo ontving Willem van Oirschot in mei 1828 een premie van f 12,-- omdat hij in het bezit was van een stier van het Hollandse ras, die volgens de keuringscommissie "alle die vereischten bezit die van hem tot dekking van het vee kunnen gevorderd worden".

De boeren hadden ook te kampen met tegenslagen, waar ze zelf geen invloed op uit konden oefenen. Misogosten kwamen regelmatig voor vanwege slechte weersomstandigheden. Bekend is dat de winter van 1823 zeer streng was en zeer lang heeft geduurd, waarbij zelfs tot in de zomer vorst voorgekomen is, en in juni 1829 werd de oogst voor een groot deel vernield door hevige slagregens. Het gevolg was dat het graan schaars, dus duur was. Bij een zeer goede oogst echter, die maar zel-

den voorkwam, was er voldoende aanbod, wat weer inhield dat de prijzen van het graan zeer laag waren. In 1824 wilde de gemeente Best een nieuwe school annex brandspuithuis bouwen, maar om dit te kunnen bekostigen, zou er een extra omslag geheven moeten worden. Tijdens de gemeenteraadsvergaderingen werd echter al snel duidelijk dat er op de bevolking geen extra beroep gedaan kon worden, juist omdat de landbouwprijzen zo laag waren.

Ook ziektes in het gewas en onder het vee kwamen regelmatig voor. Wanneer een koe aan een ziekte was bezweken, moest de boer het kadaver binnen twaalf uur begraven hebben in een kuil van minimaal 4 voet diep. De huid moest doorkorven zijn, opdat onverlaten, die het kadaver t.b.v. de huid zouden kunnen opgraven, er niets aan zouden hebben.

De gewassen hadden bovendien ook nog veel te lijden van mussen en eksters, die grote schade konden veroorzaken.

Al met al was het boerenbedrijf in die tijd, en nog vele jaren daarna, een karig bestaan. De verbetering van de landbouwmethodes, invoering van kunstmest, de verbetering van de infrastructuur, door de verharding van wegen en de aanleg van de spoorlijn, hebben er toe geleid dat in de tweede helft van de vorige eeuw het beeld van Best sterk is veranderd.

Dit alles neemt niet weg dat nog vele boeren tot in de twintigste eeuw op de rand of zelfs onder het bestaansminimum hebben geleefd.

N.B. Het archief van de gemeente Best 1821-1945, wordt momenteel geïnventariseerd. De archiefstukken hebben dan ook nog geen definitieve nummers. Voor het nazien van die stukken, die ten behoeve van dit artikel zijn geraadpleegd, kan men contact opnemen met het Streekarchief Zuid-Oost Brabant, rayondepot Oirschot.

Geraadpleegde literatuur:

- A.J. van der Aa
Aardrijkskundig Woordenboek (Gorinchem, 1840)
- dr. I.J. Brugmans
Paardenkracht en mensenmacht; sociaal-economische geschiedenis van Nederland, 1795-1940 (Den Haag, 1969)
- dr. L. Deckers
De landbouwers van de Noordbrabantschen zandgrond (Eindhoven, 1912)
- dr. Z.W. Sneller
Geschiedenis van de Nederlandse landbouw, 1795-1940 (Groningen, 1951)
- dr. H. van Velthoven
Noord Brabant op weg naar groei en welvaart, 1850-1920 (Bijdragen tot de sociaal-economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland, XII, Nijmegen, 1963).

VI. STAMLIJST VAN AARLE

door C.L.M. van Aarle

1. van Aarle, Hendrik Andreas (Drissen)
ged. St. Oedenrode ± 1630
geh. ± 1659 met Catharina NN
kinderen (allen gedoopt St. Oedenrode):
Andreas, ged. ± 1660 (geh. 2-1-1685 te St. Oedenrode met
Joanna Jansen)
Hendrik, zie 2
Elisabeth
Petrus, ged. ± 1665 (geh. 16-2-1690 te St. Oedenrode met Maria
Wilms)
Cornelis, ged. ± 1668 (geh. 24-1-1694 te St. Oedenrode met
Maria Gerits)
Johanis, ged. 20-10-1678 (geh. 29-5-1701 te St. Oedenrode met
Elisabeth Huerc k)
Maria
2. van Aarle, Hendrik Hendrik Drissen
z.v. Hendrik en Catharina NN
ged. St. Oedenrode 20-12-1662
geh. St. Oedenrode 5-2-1690 met Catalijn Zegers
kinderen (allen gedoopt St. Oedenrode):
Maria Catharina, ged. 2-2-1691
Maria, ged. 11-3-1692
Catalijn, ged. ± 1694 (geh. 27-1-1725 te St. Oedenrode met Jan
van de Mosselaar)
Maria, ged. ± 1696 (geh. 6-7-1727 te St. Oedenrode met Peter
van de Schoot)
Elisabeth, ged. 30-7-1697
Petronella, ged. 5-11-1699
Hendrikus, ged. 9-10-1701
Zegerus, zie 3
Cornelis, ged. 13-9-1704
3. van Aarle, Zegerus Hendrik
z.v. Hendrik en Catalijn Zegers
ged. St. Oedenrode 6-3-1703
geh. St. Oedenrode 21-11-1723 met Hendrien Royakkers

- kinderen (allen gedoopt St. Oedenrode):
Cornelis Zeger, zie 4
Hendricus, ged. 9-5-1726 (geh. 22-1-1764 te Liempde met
Johanna van Tuyl)
Gerardus, ged. 9-8-1727
Joannes, ged. 19-1-1729
Maria, ged. 21-5-1730
Hendricus, ged. 9-11-1731 (geh. 30-1-1757 te St. Oedenrode met
Joanna van Hirtum)
Joannes, ged. 17-5-1733 (geh. 22-2-1756 te Liempde met Marie
Biggelaar)
Zegerus, ged. 26-3-1735 (geh. 9-10-1762 te St. Oedenrode met
Petronella Huyberts)
Petrus, ged. 29-11-1736 (geh. 17-11-1764 te St. Oedenrode met
Petronella van de Ven)
Anna Maria, ged. 29-6-1739 (geh. 10-11-1766 te Liempde met
Joost van Santvoort)
4. van Aarle, Cornelis Zeger
z.v. Zegerus en Hendrien Royakkers
ged. St. Oedenrode 13-9-1724
geh. St. Oedenrode 26-5-1748 met Josijna Kerkhof
kinderen (allen gedoopt St. Oedenrode):
Maria, ged. 20-2-1749
Maria, ged. 28-10-1750 (geh. 5-2-1771 te Gemonde met Peeter van
Nistelroij)
Joannes, ged. 24-7-1752
Thomas Cornelis, ged. 14-2-1756 (geh. 8-7-1787 te St. Oedenrode
met Joanna Poorters)
Johanna Cornelia, ged. ± 1754 (overl. 27-2-1755, ± 1 jaar oud)
Hendricus, ged. 21-4-1759 (overl. 12-12-1759 te St. Oedenrode)
Hendricus, zie 5
 5. van Aarle, Hendricus
z.v. Cornelis en Josijna Kerkhof
ged. St. Oedenrode 17-11-1760
geh. I: St. Oedenrode 7-11-1784 met Catharina van Houtum, wed. van Pieter
van Heertum en overl. Oirschot 10-10-1797)
kinderen: Joannes, ged. St. Oedenrode 2-10-1785
Adrianus, ged. St. Oedenrode 21-4-1787 (geh. 18-2-1816 te Oir-
schot met Cornelia van Collenburg)

Cornelia, ged. Oirschot 23-2-1791 (geh. 27-7-1817 te Oirschot met Joannes Legius)
 Everardus, zie 6
 Catharina, ged. Oirschot 24-3-1796 (geh. 31-5-1819 te Best met Hendrik van Roy)

geh. II: St. Oedenrode 13-5-1798 met Johanna Lambert Habraken
 kinderen (allen gedoopt Oirschot):

Cornelie (overl. Oirschot 1799)
 Lambertus, ged. 27-9-1800 (geh. 18-10-1822 te St. Oedenrode met Helena van der Heijden)
 Catharina (overl. Oirschot 1799)
 Francisca, ged. 25-4-1803
 Catharina, ged. 26-4-1806
 Johannes, geb. 7-1-1812

6. van Aarle, Everardus

z.v. Hendricus en Catharina van Houtum
 ged. Oirschot 12-1-1794

geh. Oirschot 13-5-1821 met Wilhelrnijna Hoppenbrouwers
 kinderen (allen geboren Oirschot):

Catharina, geb. 8-2-1822 (geh. 4-5-1856 te Best met Cornelis Buitens)
 Willem, zie 7
 Johanna Maria, geb. 10-9-1825 (geh. 21-2-1857 te Best met Marinus van de Ven)
 Cornelia, geb. 1-2-1827
 Maria, geb. 17-1-1830 (geh. 10-2-1866 te Oirschot met Wouter van de Boogaard)
 Adriana, geb. 18-6-1832 (geh. 13-2-1858 te Best met Mathijs van Laarhoven)
 Hendrik, geb. 6-6-1835

7. van Aarle, Willem

z.v. Everardus en Wilhelrnijna Hoppenbrouwers
 geb. Oirschot 25-10-1823
 geh. Oirschot 22-2-1858 met Anna van Laarhoven
 kinderen (allen geboren te Best):

Ida, geb. 9-12-1858 (geh. 15-5-1886 te Oirschot met Theodorus Bressers)
 Cornelis, zie 8
 Everardus, geb. 25-11-1864

Petronella, geb. 23-3-1867 (geh. 7-6-1893 te Oirschot met Petrus Beerens)
 Wilhelmina, geb. 4-10-1869 (geh. 19-1-1895 te Oirschot met Antonius van de Biggelaar)

8. van Aarle, Cornelis

z.v. Willem en Anna van Laarhoven
 geb. Best 3-8-1861

geh. Oirschot 4-6-1895 met Hendrika van Balsvoort

kinderen: Wilhelmina, geb. Liempde 28-3-1897 (geh. met Johannes Putmans)

Geertruda, geb. Liempde 28-4-1898 (geh. met Lambertus van Rooij)

Joanna Maria, geb. Liempde 22-12-1899

Joannes, geb. Liempde 23-7-1901 (geh. met Adriana van Hout)

Anna Maria, geb. Liempde 7-7-1904 (geh. met Wilhelmus van Laarhoven)

Marinus Cornelis, zie 9

Hendrika, geb. Liempde 14-12-1908 (geh. met Johannes van Rijen)

Willem, geb. Oirschot 21-1-1912 (geh. met Petronella van Nunen)

9. van Aarle, Marinus Cornelis

z.v. Cornelis en Hendrika van Balsvoort
 geb. Liempde 12-8-1906

overl. Best 1-6-1960

geh. Best 22-5-1929 met Anna Catharina Spierings (overl. Eindhoven, 25-4-1984)

kinderen (allen geboren Best):

Cornelis L.M., geb. 7-5-1930

Leonardus H., geb. 21-9-1931

Adrianus H., geb. 6-12-1932

Hendrikus C., geb. 14-4-1935

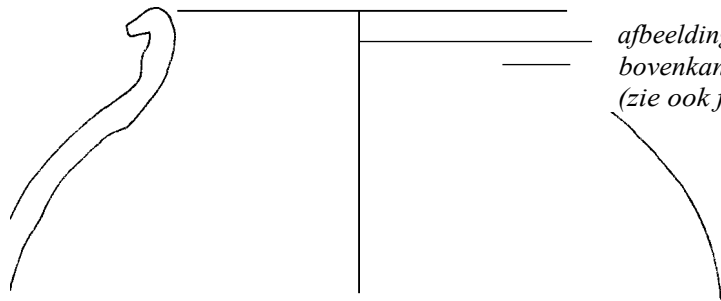
Johannes W., geb. 26-8-1937

Adriana H., geb. 17-9-1941

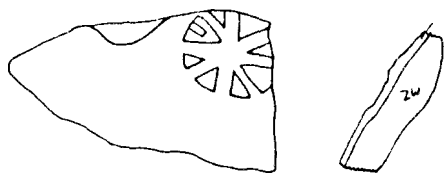
Hendrika M., geb. 11-4-1943

afbeelding 1: oud stratenplan Oirschot

afbeelding 2:
bovenkant Pingsdorjpot
(zie ook foto)

afbeelding 3:
voorzijde en randfragment
Merovingische scherf

VIL MIDDELEEUWSE WATERPUTTEN UIT OIRSCHOT

door Arno Verhoeven

In augustus 1983 werd bij bouwwerkzaamheden aan de Oude Grintweg, op de hoek met de Agnes van Kleefstraat (plan Lepelaar), een uit een uitgeholde boomstam bestaande waterput gevonden (afb. 1, punt A).

De inhoud van de put werd op vondsten doorzocht, maar toen het grondwater in de put verder zoeken onmogelijk maakte, is het geheel met behulp van een kraan uit de bodem getild en op de kant gezet. De inhoud van de waterput werd toen, samen met de omliggende grond, verder doorzocht op vondsten. Kennelijk zijn toen ook aardewerkscherven uit de bovengrond meegenomen, want enkele scherven van roodbakkend, laat-middeleeuws aardewerk zijn veel jonger dan de overige vondsten. De meeste vondsten maken echter de indruk vrij oud te zijn. Dit wordt bevestigd door een C14 datering, die het hout van de put tussen 690 en 780 na Chr. plaatst.¹⁾ De vondsten uit de put zullen dus uit de achtste of negende eeuw dateren.

In de waterput werden aardewerkscherven aangetroffen, verder stukken van een maalsteen, brokken huttenleem, enkele sintels, stukken natuursteen (waaronder een fragment van een slijpsteen), botfragmenten en een deel van een varkensgebit. Over het aardewerk valt niet erg veel te zeggen; het betreft over het algemeen kleine scherven waarvan de herkomst en datering allerm minst vast staat. Een grote onderkant van een tuitpot is uit Pingsdorf afkomstig (afb. 2). Dit geeft een globale aanwijzing voor de ouderdom van de put: het eerste Pingsdorf aardewerk dateert uit het einde van de negende eeuw en komt dan voor tot in de elfde eeuw. Vanaf de elfde eeuw wordt in de Kempen soortgelijk aardewerk aangevoerd vanuit Zuid-Limburg.²⁾ In enkele andere scherven bevinden zich mineralen van vulkanische oorsprong. Ze zijn waarschijnlijk uit Mayen (West-Duitsland) afkomstig en dateren uit de achtste of negende eeuw. Een andere scherf is van fijne, zandige grondstof en heeft een met een stempeltje ingedrukte versiering (afb. 3). Identiek aardewerk bevindt zich in de oudste delen van de nederzetting te Dommelen. Afbeelding 3 toont tevens een karakteristiek randfragment. Mogelijk is het van Merovingische ouderom (zevende eeuw). Een aantal andere scherven uit de put vinden eveneens parallellen in Dommelen, deze zijn niet nauwkeuriger te dateren dan van de achtste tot de elfde eeuw. Deze keramiek is waarschijnlijk van lokale of regionale herkomst. Een viertal scherven is uit Andenne (België) afkomstig, ze zijn iets jonger dan de rest van de vondsten (tiende tot dertiende eeuw).

De waterput uit Oirschot is waarschijnlijk in het einde van de negende eeuw te da-

teren. Een hogere ouderdom is gezien de Pingsdorfpot niet waarschijnlijk. Er is echter ook geen aanleiding voor een jongere datering. De bewoning uit deze periode bevond zich in de onmiddellijke omgeving (in de buurt van de put werden paalgaten waargenomen).

Een tweede waterput werd in april 1982 gevonden bij het gehucht Notel (afb. 1, punt B). Het betrof twee delen van een uitgeholde boomstam die aan elkaar waren vastgemaakt door in elk putdeel een houten pen te bevestigen en die met een vlechtwerk van vezels te omwikkelen. Er werden geen vondsten gedaan, wel werd een CI4 monster genomen dat een datering opleverde tussen 1290 en 1300.³⁾ Op de bodemkaart is te zien dat de Notel zich bevindt op de grens van een uitgestrekt esdekkengebied en nattere bodems.⁴⁾ De oorzaak hiervan is de aanwezigheid van een klein waterloopje ten oosten van de Notel.⁵⁾ Uit ander onderzoek in de Kempen - te Dommelen, Bladel-Kriekeschoor en Bergeijk⁶⁾ - is gebleken dat het in gebruik nemen van deze natte gronden niet plaats vindt vóór het einde van de elfde eeuw.

Het gehucht Notel heeft een karakteristieke driehoekige vorm, die vaak wordt aangeduid als "Frankische driehoek". De natte ligging van de Notel maakt het echter waarschijnlijk dat het niet ontstaan is in de Frankische (Merovingische) tijd, maar veel later, mogelijk pas in de dertiende eeuw.

NOTEN

GrN 12300 Oirschot Lepelaer: 1250 ± 30 BP, gecalibreerd volgens ijkcurve van M. Stuiver, 1982: A high-precision calibration of the AD time scale. *Radiocarbon* 24, p. 1-27.

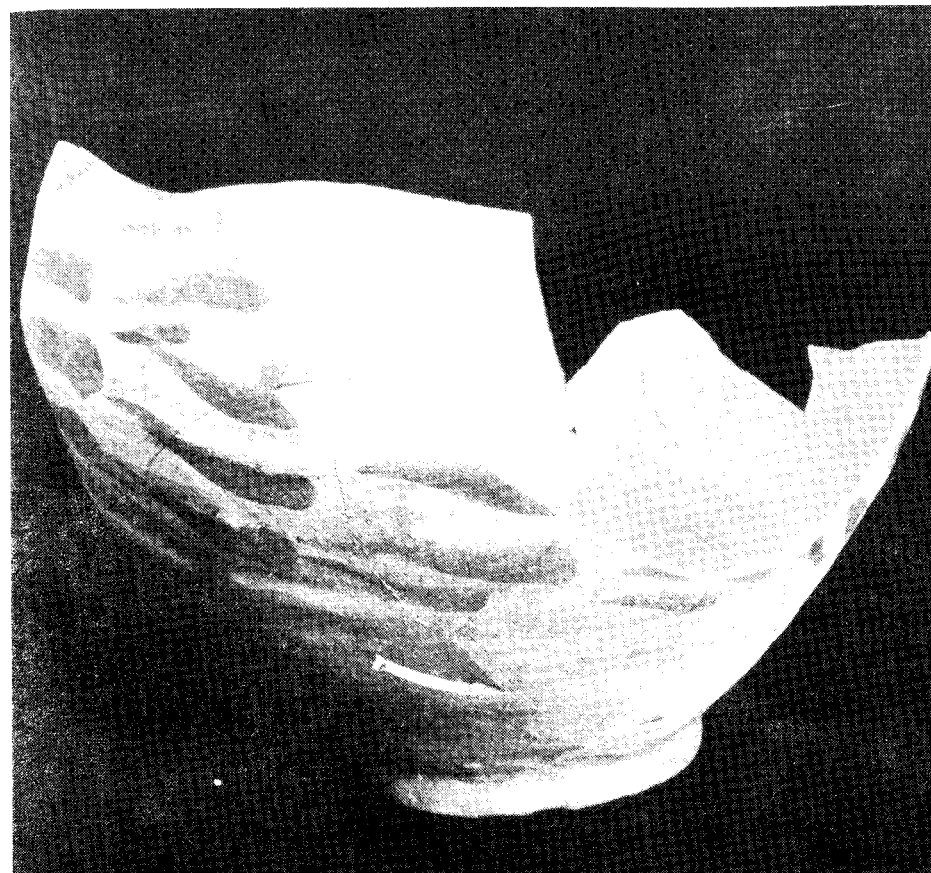
Voor aardewerk van de elfde tot dertiende eeuw uit de Kempen zie: A. Verhoeven, 1985: MIDDELEEUWS AARDEWERK UIT DOMMELEN IN EEN REGIONAAL KADER in: J. Slofstra, e.a. (red.), *Het Kempenproject 2. Een regionaal archeologisch onderzoek in uitvoering*, p. 45-50. Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem, deel 27.

GrN 12299 Oirschot Notel: 655 ± 25 BP, gecalibreerd volgens ijkcurve van Stuiver (zie noot 1).

Bodemkaart van Nederland, 1 : 25.000 blad 51D (Best).

Zie Geomorfologische kaart van Nederland, 1 : 50.000 blad 51 (Eindhoven).

Voor Dommelen zie: H.H. van Regteren Altena, 1982: DE MIDDELEEUWSE NEDERZETTINGEN OP DE KERKAKKERS BIJ DOMMELEN, in: J. Slofstra *Het Kempenproject. Een regionaal archeologisch onderzoeksprogramma*, p. 114-124. Bijdragen tot de studie van het Brabantse Heem, deel 22. Voor Bergeijk zie: F. Theuws, 1985: ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK IN DE DORPSKERN VAN BERGEIJK, in: J. Slofstra e.a. (zie noot 2).

Pingsdorfpot (9e - 11e eeuw)

VII. ~~OIRS~~CHOTSE ZOEN-ACCOORDEN

A. ZOENEN WEGENS DOODSLAG nrs. 76 - 80

door J. Lijten
m.m.v. L. v.d. Mierden voor de transcripties

Onze hoop, dat er wat meer duidelijkheid zou komen in de bestudeerde zoenen, is tot nu toe niet vervuld. Wij moeten dikwijls tevreden zijn met veronderstellingen en gissingen. Toch valt het bij bijna elke zoen weer mee. Bij de eerste lezing van de tekst lijkt deze dikwijls duister, maar bij heroverweging en vergelijking komt er meestal toch meer voor den dag dan oorspronkelijk verwacht werd. Een enkele zoen krijgt iets meer duidelijkheid uit een latere, die met de eerste verband houdt. Wij verwijzen zo min mogelijk naar zaken, die later nog behandeld moeten worden. Alleen bij nr. 78 was dit onoverkomelijk, om de situatie te kunnen overzien. Als bij de behandeling van een latere zoen een eerdere iets verduidelijkt wordt, zal het voor de werkelijk geïnteresseerde lezer niet bezwaarlijk zijn, om naar een voorgaand nummer van Campinia terug te grijpen.

Bij het begin van deze serie hebben wij het vermoeden uitgesproken, dat we zo'n 100 zoen-accorden zouden vinden. Wij zullen dit getal gaan overschrijden, zodat u nog langer dan een jaar meelevend getuige zult zijn van de moeizame verzameling van gegevens, voordat wij kunnen beginnen aan de verwerking van het verzamelde materiaal.

In de voorliggende accorden komt nog eens naar voren, dat degene, die als "dader" gekwalificeerd wordt, niet altijd de hoofdschuldige of de aanstichter van een ruzie hoeft te zijn.

nr. 76

1592 november 4

ZOEN -ACCOORD VOOR MOORD OP ANDRIES HEN RICKS ANTHON IS-ZOON VAN GINNOVEN

Oirschots schepenprotocol van 1592, fol. I.,Xvo.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Andries zoon van Henrick Anthoniszoon van Ginnoven

Dader: Gysbrecht zoon van Wouter Dieliszoon Snellaerts

Zoencommissie

Er is blijkbaar geen officiële zoencommissie benoemd. De zoen is gesloten tussen de families "doer tusschenspreecken van diversche andere vrienden ende magen van beyden syden ende goede mannen". Deze "goede mannen" of peysmekers worden niet met name genoemd.

Inhoud van het accoord

A. Verzoening

Aan het begin van het accoord wordt geconstateerd, dat de doodslag "geconsidereert synde dat denselven nederslach seer onnoselycken is geschiet" door de familie van het slachtoffer "uuyt gronde hens herten" is vergeven. Aan het einde beloven beide partijen het accoord te zullen onderhouden "'op suenenrecht ende suenenbreuck".

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

a. zoengeld: 50 zoengulden: de helft met Lichtmis en de helft met Pasen e.k.

b. kosten: "allen kerckenrechten, uuytvaert ende costen" (niet gespecificeerd)

2. geestelijke genoegdoening

d. 2 kaarsen van 2 pond op het Sint-Catharina-altaar op haar feestdag (25 november)

3. schulderkenning

b. wijken op wegen en in herbergen als gewoon; in de kerk mag hij niet komen in het schip (den buyck), maar alleen in de dwarsbeuk en de omgang bij het Maria-altaar.

AFWIKKELING

Hierover is niets gevonden.

COMMENTAAR

Bij het sluiten van het zoen-accoord wordt de familie van het slachtoffer vertegenwoordigd door diens vader en drie broers. Uit het geheel menen we te mogen opmaken, dat het slachtoffer niet gehuwd was of althans geen kinderen had. De dader wordt vertegenwoordigd door zijn broer Dielis en twee zwagers. Deze broer was reeds op 12 oktober borg gebleven voor de betaling van 30 Bourgonse guldens aan schout Wouter van Elmpt tot vrijkoop van "de haeffelycke goeden" van de dader.) Hij had beloofd, die som binnen 6 weken te betalen, maar zal dat niet

binnen die tijd rond gekregen hebben, want in de marge van die schuldbekentenis is aangetekend: "Deleta de consensu pretoris" "Doorgehaald met instemming van de schout" met als datum 2 juli 1593.

Zoals we al eerder zagen, heeft de "heer" ingegrepen in de zoenprocedure. Aanvankelijk gebeurde dit onder het mom, dat ook een verzoening met het soevereine gezag nodig was, omdat door een moord ook misdään was tegen "die hoocheyt ende heerlicheyt ons aldergenedichsten heeren 's keysers ende syner genaiden landen".²⁾ Ook in 1541 constateerden we een vergelijkbaar ingrijpen, waarbij de burgerlijke gezagsdragers zich echter vergallopeerden, waardoor zij Oirschot een wapen in handen speelden, om zich hiertegen te verzetten.³⁾ Daarna vonden we geen sporen van een dergelijke ingreep vóór 26 september 1588. In ons commentaar in het vorige nummer spraken we daarbij over "de feodale heren (de hertog en de plaatselijke heer)". Dit was niet juist, daar door de in-pand-neming van de hertogelijke helft van Oirschot van 1559 tot 1618 de plaatselijke heer van Oirschot alleen-heer was. Wij vermoeden, dat Rycalt V geen problemen heeft gemaakt, maar dat diens broer Henrick na de dood van Rycalt V (op 5 juni 1587) de oude lijn weer heeft opgenomen. Hij zal getracht hebben, om in Oirschot het algemeen gebruik ingang te doen vinden, nl dat bij een moord de bezittingen van de dader werden geconfiscieerd ten bate van de heer. Deze verbeurdverklaring kon als regel worden afgekocht. Blijkbaar is hij zo goed geslaagd in deze opzet, dat ook na zijn dood (op 23 juni 1591) door de schout deze praktijk **werd doorgezet. Als** deze ontwikkeling zich handhaaft, zal zij op den duur het **uitsterven** van de zoenprocedure ten gevolge hebben en zal de "regeling" van een **doodslag** in de **gerechtelijke** sfeer getrokken worden.

Uit de formulering van de verzoening, blijkt **wel, dat er zeker geen sprake** is geweest van opzet tot doden en dat het zelfs niet **zeker is, dat men kan spreken van** "dood door schuld" in onze zin.

De voorwaarden

Het zoengeld kon in deze omstandigheden niet **hoog zijn**. Een afwijking is de betaling in 2 termijnen. Niet de afkoop aan de **heer is de last toch wel erg zwaar geweest** voor de familie van de dader. Omdat er **geen sprake was van** vijandigheid, heeft de familie blijkbaar tot het uiterste **willen gaan** om de **zaak weer** goed te **maken**.

Uit de bepaling omtrent de kaarsen, die op Sint-Catharina-dag op **haar altaar** moeten branden, menen wij te mogen afleiden, dat het slachtoffer lid was **van** het Sint-Catharina-gilde.

De afspraak omtrent het kerkbezoek is typerend voor de Oirschotse zorg om alle irritatie te vermijden.

NOTEN

- I. Protocol van 1592, fol. LVIv°.
2. Zoen nr. 42, 1539 februari 13, Campinia nr. 54 (juli 1984), blz. 141.
3. Zoen nr. 46, 1541 mei 31, Campinia nr. 55 (okt. 1984), blz. 192 e.v.

nr. 77

1593 juli 3

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP HENRICK JANSZOOM VAN DER HOEVEN

Oirschots schepenprotocol van 1593, fol. CXIII

SAMENVATTING

Slachtoffer: Henrick Janszoon van der Hoeven (kan ook Verhoeven worden)

Dader: Jan Gerartszoon Alarts

Zoencommissie

Zie nr. 76. "Doer tusschenspreecken van goede mannen" zonder namen.

Inhoud van het accoord

A. Verzoening

Aan het begin van het accoord wordt geconstateerd, dat de doodslag "geconsidereert d'onnoselheydt des nederslachs" door de familie van het slachtoffer "uuyt grondt hens herten" vergeven is. Aan het eind beloven beide partijen zich aan het accoord te zullen houden "op zuenenrecht ende suenenbreuck".

B. Voorwaarden

1. materiële vergoeding

a. zoengeld: 16 Carolusgulden op Sint Andries (30 november), geformuleerd als een soort smartegeld

b. kosten: dokterskosten niet gespecificeerd
kosten van het accoord
uitvaart: 32 Carolusgulden te betalen op Bamis (1 okt.)
kerkerechten

2. geestelijke genoegdoening

d. 7 pond was bij de uitvaart (te betalen op Bamis)
1 kaars van 3 pond te branden voor het H. Sacrament iedere dag tijdens de hoogmis tot ze is opgebrand

- e. een spynde van 1'A mud rogge
- 3. schulderkenning
 - b. wijken: verbanning voor 10 jaar uit Straten en Notel
voor eeuwig "van 't beginne der Cotelstraten totter
Meyen toe uuyt, soe verre Straten voert slaet"
wijken op wegen en in herbergen als gewoon

AFWIKKELING

In de marge is bij de 32 gulden uitvaartkosten aangetekend; "Dese XXXII gulden syn betaelt aen Aelbrechten; ergo deleta (daarom doorgehaald). Actum IIII november '93."
Verder is niets over afwikkeling gevonden.

COMMENTAAR

Bij het sluiten van het zoen-accord wordt de familie van het slachtoffer vertegenwoordigd door diens broer Aelbrecht, de weduwe Jenneken en meerdere familieleden, van wie de familierelatie niet nader wordt genoemd. De dader treedt zelf op. Dit is wel een teken, dat er geen vijandschap heerst. Bij de verzoening wordt dan ook gesproken over "de onnoselheydt des nederilachs", waaruit we wel moeten besluiten, dat ook hier geen opzet aanwezig is geweest.

Het zoengeld is misschien om die reden geformuleerd als een soort smartegeld. Er wordt gesproken over extra-kosten, die de 'Weduwe gehad heeft tijdens de "ziekte" van het slachtoffer. Er zal dus een hete tijd verlopen zijn tussen zijn verwonding en overlijden.

Het bedrag van 32 Carolusgulden staat bij de uitvaart maar zo, dat vermoedelijk de kerkerechten daarin ook begrepen zijn en mogelijk ook de kaarsen bij de uitvaart. Deze 3 posten moesten immers tegelijk betaald worden en bij de aantekening van de betaling wordt slechts dat ene bedrag vermeld. Overigens was deze betaling ruim een maand over tijd.

Bij de kaars, die voor het Allerheiligste moest branden elke dag tijdens de hoogmis, is te bedenken, dat in een collegiale kerk elke dag een gezongen hoogmis was, gewoonlijk na de terts (het koorgebed op het derde uur na zonsopgang) dus rond 9 uur.

Uit de bepaling van de verbanning komt met grote waarschijnlijkheid de juiste woonplaats van het slachtoffer voor den dag nl de Keutelstraat of Eertbruggen. Dit is het bij de ruilverkaveling verdwenen straatgedeelte tussen Straten en de huidige Lopense straat.

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP JAN ZOON VAN JAN AERTS JACOPS IN'T MEULENBROEK

Oirschots schepenprotocol van 1594, fol. 256.
Gepubliceerd door A. v. Sasse - v. Ysselt in *Taxandria* jrg. VIII (1901), blz. 308.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Jan zoon van Jan Aerts Jacops in 't Meulenbroek (uit Oostelbeers)
Dader: Goyaert Stevenszoon Beersmans (uit Middelbeers)

Zoencommissie

".... door tusschenspreeken van"
Dirck Sweenen, pastoor Oostelbeers
Mr. Goessen Geraertssen, kapelaan Oirschot niet gespecificeerd
"en andere goede mannen" meer als peysmekers dan als aangestelde arbiters.

Inhoud van het accord

- A. Verzoening
 - In het begin van de akte wordt geconstateerd, dat de familie van het slachtoffer de doodslag vergeven heeft. Aan het einde beloven de partijen zich aan de zoen te zullen houden.
- B. Voorwaarden
 - 1. materiële vergoeding
 - a. zoengeld: zie commentaar volgende zoen.
 - b. kosten: kerkerechten aan de pastoor in Oirschot de doodskist
dokterskosten aan Mr. Jacop Lintermans
verplegingskosten: 10 gulden
uitvaart en kerkerechten te Oostelbeers met bijkomende kosten: 45 gulden
 - 2. geestelijke genoegdoening
 - a. voor de overledene bidden
 - d. 1 kaars van 2 pond voor het Allerheiligste te Oostelbeers
kaarsen bij de uitvaart naar stand
 - e. spynde van 2 mud rogge
 - 3. schulderkenning
 - b. wijken op wegen, in kerken en herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Direct op het accoord volgend zijn twee afspraken genoteerd, waarin de familieleden van de dader onderling de afwikkeling van de verplichtingen regelen. Verder is niets over afwikkeling gevonden.

COMMENTAAR

Deze doodslag zal nog een staartje hebben, dat wij volgende keer nader zullen bekijken. Het beste lijkt, om nu eerst de situatie te bezien, waar de betrokken partijen vermoedelijk woonden. De Beerse watermolen lag op de Kleine Beerze en was het grenspunt tussen Middelbeers, Oostelbeers en Vessem. Vessem kwam slechts met een punt aan de molen en, voor zover we kunnen nagaan, is het Vessemsse gebied dicht bij de molen nooit bewoond geweest, maar zowel onder Oostelbeers als onder Middelbeers lagen boerderijen tegen het Molenbroek aan (de laaggelegen broeklanden rond de molen).

Uit de voorwaarden moeten we wel opmaken, dat de familie "in 't Molenbroek" onder Oostelbeers hoorde. Uit het zoen-accoord van 12 januari 1597, dat volgende keer aan bod komt, moeten we wel besluiten, dat Goyaert Stevenszoon Beersmans - nu dader, dan slachtoffer - onder Middelbeers woonde, misschien ook dicht bij het Molenbroek. De doodslag heeft echter niet daar plaatsgevonden maar in Oirschot, waar slachtoffer en dader elkaar, misschien bij gelegenheid van de markt, getroffen hebben. Het slachtoffer is daar immers verpleegd en gestorven, zoals gezegd wordt bij de regeling van de betaling der kerkerechten aan de pastoor van Oirschot. Het schijnt toen de gewoonte geweest te zijn, dat een overledene begraven werd in de plaats, waar hij was gestorven. Wij constateerden reeds enkele malen, dat de uitvaart soms geruime tijd na de begrafenis geschiedde. Deze uitvaartdienst geschiedde in de parochie, waartoe de overledene behoorde, in dit geval Oostelbeers.

Als wij deze situatie in ogenschouw nemen, is de pastoor van Oostelbeers van nature aangewezen, om als peysmeker op te treden. Uit de formulering lijken de twee genoemde personen dan ook eerder door de omstandigheden aangewezen peysmekers dan door de families gekozen en gevolmachtigde arbiters. Mr. Goesen Geraertssen wordt genoemd "vice-cureyt des pastoors tot Oirschot", waaruit wij menen te moeten besluiten, dat hij kapelaan was in onze zin, d.i. helper van de pastoor in de zielzorg. Wij vermoeden, dat hij daarnaast "primissarius" (d.i. priester, die 's zondags de vroegmis deed) was in Middelbeers. Hij woonde dus in Oirschot, terwijl hij vermoedelijk assistent was in Middelbeers: de aangewezen persoon om bij de onderhandelingen, die in Oirschot gevoerd werden, te bemiddelen.

Bij deze onderhandelingen werd de familie van het slachtoffer vertegenwoordigd door diens vader, broers en zwagers. De dader had blijkbaar geen naaste familieleden. Zijn vader was overleden en er treden geen broers of zwagers op. De familierelaties van de optredenden zijn niet te preciseren.

hoewel er alleen sprake is van kosten (deze zijn wel erg hoog), lijken de familieleden de grootste moeite gehad te hebben, om de zaak financieel rond te krijgen.

nr. 79

1594 december 9

ZOEN-ACCOORI) VOOR MOORD 01' WILLEM ZOON VAN JAN WILLEMS GIELIS SNELLAERTS

Oirschots schepenprotocol van 1594, fol. 284 ^o.

SAMENVATTING

Slachtoffer: Willem zoon van Jan Willems Gieliszoon Snellaerts
)ader: Gielis zoon van Aert Gieliszoon Snellaerts

I.oencom issie

door tusschenspreecken van goede mannen"

inhoud van het accoord

- A. Verzoening

In het begin van de akte wordt geconstateerd, dat de familie van het slachtoffer de doodslag "onnoselycken geperpetreert" vergeven heeft. Aan het einde beloven de partijen zich aan de zoen te houden.
- B. Voorwaarden
 - I. materiële vergoeding
 - a. zoengeld: zie commentaar
 - h. kosten: dokterskosten
kosten van het accoord
voor de uitvaart: 60 Carolusgulden, de helft met Kerstmis
de helft met Lichtmis
 2. geestelijke genoegdoening
 - a. voor de overledene bidden
10 zielmissen in Den Bosch
 - d. 1 kaars van 2 pond voor het H. Sacrament
 - e, een spynde van 1/2 mud rogge

3. schulderkenning

- b. wijken: verbanning voor eeuwig uit Spooronk behalve Boterwijkse straat en Heuvelse straat
 en uit de Notel "binnen de naebuerschap van Peter Aert Roefs"
 wijken op wegen, in kerken en herbergen als gewoon

AFWIKKELING

Hierover is niets gevonden.

COMMENTAAR

Ook hier wordt door secretaris Aert Sgraets de uitdrukking gebruikt, dat de doodslag "onnoselycken" is geschied. Wij hebben de verschillende omstandigheden, voor zover die uit de zeer summierse weergave kunnen worden afgeleid, naast elkaar gelegd en zijn door vergelijking tot de mening gekomen, dat met het woord "onnoselyck" wordt bedoeld, dat de dader niet de veroorzaker of de hoofdschuldige geweest is van de vechtpartij. Wij zouden misschien kunnen zeggen, dat het optreden van de dader in beginsel of minstens in het beginstadium het karakter heeft gehad van zelfverdediging. In dit geval heeft deze uitdrukking bijzondere waarde, omdat Aert Sgraets zelf genoemd wordt onder de familieleden van het slachtoffer, terwijl schepen Henrick Buckinx genoemd wordt onder de familieleden van de dader. Dader en slachtoffer waren overigens verwant. De dader was een neef van de vader van het slachtoffer. Deze vader van het slachtoffer treedt met een zoon en dochter op als voornaamste vertegenwoordiger van de familie. De zijde van de dader heeft als voornaamste vertegenwoordigers diens moeder, Catharyn Dircksdochter van der Haemsvoert, en haar zoon Cornelis. Neef en tante waren dus de hoofdpersonen bij de onderhandelingen.

Evenals in de vorige zoen wordt ook hier geen apart zoengeld vermeld. De kosten van de uitvaart enz. zijn echter exorbitant hoog. Hier moeten deze bovendien in termijnen betaald worden. Wij hebben de indruk, dat hier sprake is van een verkapt zoengeld. De vraag is dan, welk doel deze camouflage heeft. Een reden zou kunnen zijn - maar het is louter gissen - dat de schout minstens evenveel zoengeld eiste voor de heer als de familie van het slachtoffer kreeg. Misschien komen we later tot enige duidelijkheid.

Opvallend is, dat de 10 zielmissen in Den Bosch moeten gedaan worden. Mogelijk hangt dit samen met de grote populariteit, die de bedelorden genoten.

De verbanning stelt ons voor een klein raadsel. Boterwijk hoorde in die tijd onder Spooronk, maar de Heuvel hoorde onder Kerkhof. Een mogelijkheid zou zijn, dat de verbinding tussen Boterwijk en Heuvel ter hoogte van het Kasteeltje toen

Heuvelsestraat werd genoemd en tot Boterwijk werd gerekend. Het slachtoffer zal onder Spooronk gewoond hebben, terwijl in de Notel een belangrijk familielid woonde.

nr. 80

1595 april 14

ZOEN-ACCOORD VOOR MOORD OP GEVERAERT ZOON VAN
GOYAERT HENRICKS GOYAERTSSOEN

(»schots schepenprotocol van 1595, los inliggend
 (Schaduwprotocol 144 C/545)

SAMENVATTING

Slachtoffer: Geveraert zoon van Goyaert Henricks Goyaertssoen

Dader: Jan Henricks Goyaertszoon Loys

Zoencommissie: niet genoemd.

Inhoud van het accoord

- A. Verzoening komt niet ter sprake. Wij beschikken enkel over een summierse aantekening van de voorwaarden.
13. Voorwaarden
1. materiële vergoeding
 - a. zoengeld wordt niet genoemd
 - b. kosten van het accoord: "kosten van huyden metten brieffgelt en schepenloon" zonder verdere specificatie
 2. geestelijke genoegdoening
 - d. 1 kaars van 2 pond na de Sacramentsprocessie te plaatsen bij het Allerheiligste
 3. schulderkenning
 - a. "In zyne linden clederen" (= linnen kleren = ondergoed) de zielmis bijwonen op Sacramentsdag en deelnemen aan de Sacramentsprocessie met een brandende kaars
 - b. wijken: verbanning voor 50 jaar uit Oirschot (Na 10 jaar mag hij een verzoek richten aan de familie van het slachtoffer, om weer in Oirschot te mogen wonen.)
 wijken op wegen, in kerken en herbergen als gewoon

AFWIKKELING

In de marge is aangetekend: "Voer den brieven metten schepenloon t'samen XXV stuvers". Verder is niets over afwikkeling gevonden.

COMMENTAAR

De gevonden aantekening heeft zeker een officieel karakter. Zij is gedateerd en voorzien van de namen der twee schepenen-getuigen. Zij eindigt: "... alles op suenenrecht ende suenenbreuck, prout in forma meliore." Dit laatste is een aanwijzing, hoe de officiële schepenakte moest worden opgemaakt, n.l. in een iets plechtiger vorm dan de gewone. Uit de marginale aantekening mogen we wel afleiden, dat de secretaris voor beide partijen zulk een akte heeft opgemaakt. In dit geval zal hij deze rechtstreeks uit zijn aantekening "in forma" gebracht hebben. Vermoedelijk was het wel de bedoeling, dat de akte iets uitgebreider in het protocol werd ingeschreven en werd de aantekening daartoe in het protocol gelegd. Deze gang van zaken wijst ons op de reële mogelijkheid, dat meerdere zoen-accorden voor ons verloren gegaan zijn.

De voorwaarden zijn gering in aantal. Er wordt geen zoengeld gevraagd, vermoedelijk omdat daarvoor geen financiële ruimte was, misschien ten gevolge van het aan de heer te betalen bedrag, al vonden we daarvoor geen concrete aanwijzing. Het gevolg was dan wel, dat de familie van het slachtoffer teruggreep op niet-financiële zware eisen, zoals een verbanning van 50 jaar (met een eventuele gratie na 10 jaar) en een publieke boetedoening. Hiel uit zullen we tevens moeten concluderen, dat de dader in dit geval werkelijk hoofdschuldige of enig-schuldige is geweest.